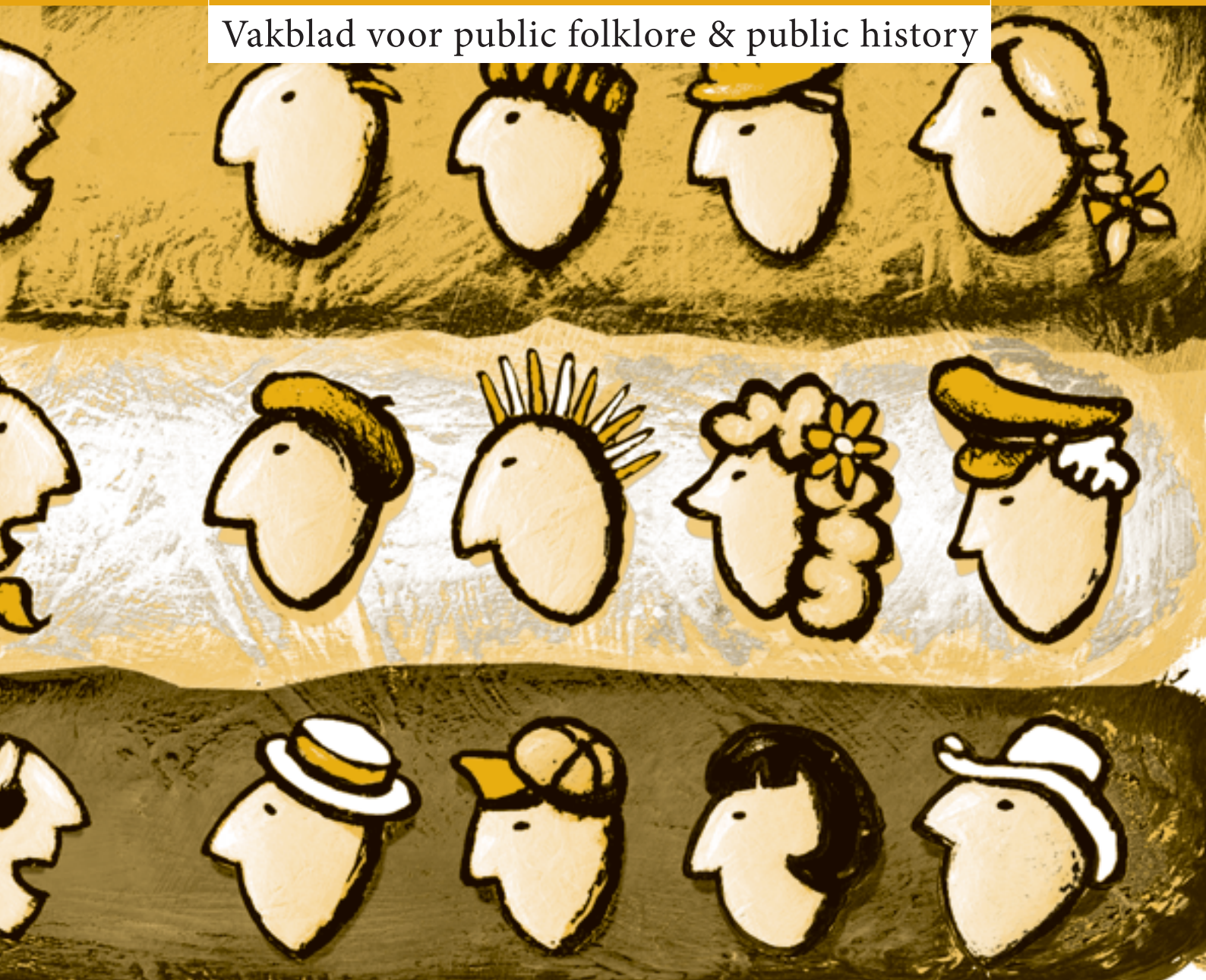

Levend Erfgoed

Jaargang 3
nummer 1, 2006
www.volkscultuur.nl

Vakblad voor public folklore & public history

Debat over de canon in het geschiedenisonderwijs

Het behoud en beheer van immaterieel erfgoed

Natuur als museaal monument

De Heiligdomsvaart van Maastricht

Suikerbonen en beschuit met muisjes

Bezeten van vroeger

De canon en het onderwijs

4

Verhalen over de geschiedenis laten zien waar je vandaan komt en zeggen dus iets over wie je bent. Maar wat is, in een etnisch versplinterde samenleving, het gemeenschappelijke verhaal over Nederland? Een gemeenschappelijke canon is niet langer vanzelfsprekend maar tegelijk noodzakelijker dan ooit. Ook het onderwijs zou hieraan een bijdrage moeten leveren. Een lid van de canoncommissie zet de discussies op een rij.

Immaterieel erfgoed ter discussie 12

Erfgoedinstellingen zouden meer moeten doen met immaterieel erfgoed. Maar hoe doe je dat eigenlijk? Wat is immaterieel erfgoed? En hoe kun je er op een levendige manier aandacht aan besteden?

Het diorama als presentatievorm 18

Rond 1900 verzonden musea allerlei manieren om hun spullen op een aantrekkelijke manier voor een breed publiek tentoon te stellen. Het zogenoemde 'diorama' is een presentatievorm die nog steeds zijn nut kan bewijzen, zo leert het Biologisch Museum in Stockholm.

Religie als spektakel 22

De Heiligdomsvaart in Maastricht is een prachtig spektakel, dat veel toeristen trekt. Het is een mooi voorbeeld van hoezeer religie en toerisme verweven zijn geraakt.

Het vermarkten van suikerbonen 29

Aan onderzoeksprojecten wordt steeds vaker de eis gesteld dat er ook activiteiten worden ontplooid voor een breed publiek. Verslag van een grensoverschrijdend project rondom levenslooprituelen.

Inhoud

Cohesie en kritiek
De canon en het geschiedenisonderwijs
ter discussie
Frans Groot 4

Immaterieel erfgoed
Een levendige omgang met het verleden
Albert van der Zeijden 12

Natuur als museaal monument
Het Biologisch Museum in Stockholm
Herbert Mattie 18

Religieus hoogfeest of toeristisch spektakel?
De Heiligdomsvaart van Maastricht
Ankie Hoefnagels 22

Beleving als integraal concept
Verslag van het project Suikerbonen en beschuit
met muisjes
Frans Schouten 29

Bezeten van vroeger
Naar aanleiding van een boekpresentatie
Albert van der Zeijden 32

Cohesie en kritiek

Frans Groot
geschiedenisdocent
lerarenopleiding
Hogeschool Rotterdam

Het maatschappelijk belang dat tegenwoordig aan geschiedenis wordt toegekend, is weer groter dan ooit. Het geschiedenisonderwijs moet bijdragen aan cohesie in de samenleving. Maar dient tegelijkertijd ook op te leiden tot kritische burgers. De geschiedenisleraar moet de rol van kritisch historicus weten te combineren met die van erfgoedbeheerder. Lerarenopleider Frans Groot geeft een overzicht van de discussie over de canon in het geschiedenisonderwijs.

Het afgelopen anderhalf jaar is er in de media veel gesproken over het geschiedenisonderwijs in Nederland en daarbij is herhaaldelijk het begrip 'canon' gevallen. Tijdens de geschiedenisweek in oktober-november 2004 gebeurde dat naar aanleiding van een stuk in *NRC-Handelsblad* van de hoogleraren Jan Bank en Piet de Rooy onder de titel 'Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis. Een canon van het Nederlands verleden'.¹ Het stuk liet zich lezen als een korte schets van *highlights* uit de Nederlandse geschiedenis, maar diende volgens de auteurs niet te worden opgevat als een 'gecanoniseerde canon'. Het was een bijdrage aan een discussie. De onderlegde lezer kon met het feitenrelas zijn kennisniveau toetsen, voor diegenen die weinig vertrouwd zijn met de Nederlandse geschiedenis, was het vermoedelijk toch iets te veel informatie in te weinig woorden. De schrijvers verdedigden hun stuk tijdens een discussie op 2 november in het Delftse Prinsenhof. Op diezelfde dag was Theo van Gogh op de Amsterdamse Linnaeusstraat vermoord door de moslimfundamentalist Mohammed B. Door de discussie heen schemerde de vraag hoe zoiets in ons land toch mogelijk was. Eén van de debaters op de avond was Geert Mak, die niet voor het laatst in zou gaan op het thema van tolerantie en de verhouding van meerderheids- en minderheidsgroepen in de Nederlandse samenleving. Een enkele docent sprak zijn bevreemding uit over het al te Nederlandse karakter van het stuk en maakte duidelijk dat het geschiedenisonderwijs van dit moment niet zat te wachten op zo'n beperkte invalshoek. Daarnaast was er ook commentaar op het ontbreken van allerlei onderwerpen. Deze kri-

tiek werd ook later nog eens naar voren gebracht in wederom *NRC-Handelsblad*, één van de huisbladen voor historici. Hoewel Bank en De Rooy veel polemieken uit de weg waren gegaan, vonden toch verschillende briefschrijvers dat er allerlei personen en onderwerpen ontbraken (onder andere Leeghwater, Spinoza en meer in het algemeen de ondervertegenwoordiging van vrouwen werden genoemd) en dat er ook het nodige uitkon (vooral de aanwezigheid van Pim Fortuyn wekte bevreemding). Dit geeft aan dat naarmate zo'n canon preciezer geformuleerd wordt, de kritiek ook meer het niveau benadert van de verkiezing van de grootste Nederlander. Het is sterk de vraag of het Nederlandse onderwijs daar nu echt beter van wordt.

Identiteit

Maar de discussie ging door. Maarten Doorman wijdde eind november 2004 zijn inaugurele rede als bijzonder hoogleraar journalistieke kritiek van kunst en cultuur aan het canondebat.² In een cultuurkritische beschouwing nam hij de onderwijskundigen en beleidsmakers op de korrel die zich te zeer richten op de vormveranderingen in het onderwijs en de inhoud van de leerstof van minder belang achten.

Doorman wilde het juist wel over die inhoud hebben. Hij kent geen koudwatervrees voor het hanteren van het vaste richtsnoer van een canon, door hem omschreven als "dat geheel van teksten, beelden, kunstwerken en historische gebeurtenissen dat het referentiekader is van een gedeelde cultuur."³ Zijn voorbeelden komen vooral uit de literatuurwereld. De gebruikelijke bezwaren onder literatuurdeskundigen tegen het

De Nederlandse geschiedenis moet voor zowel autochtonen als allochtonen een identiteitspunt bieden.

Schieten op de canon: Willem van Oranje vermoord in Delft, oude schoolplaat van H.A. van Trigt

hanteren van een vaste 'leeslijst' als zijnde te elitair en conservatief wijst hij van de hand. Doormans punt is dat in de loop van de literatuurgeschiedenis steeds canons zijn gehanteerd en dat die canons ook steeds weer onder vuur zijn genomen. Dat is een doorlopend proces van literaire en artistieke vernieuwing geweest. Hij ziet dan ook geen bezwaar in het hantieren van een canon op dit moment. Sterker nog: om de discussie over zo'n canon te kunnen voeren moet het concept als zodanig niet bij voorbaat worden afgewezen.

Zijn verhaal bleef niet onopgemerkt. In januari 2005 kwam de Onderwijsraad met het advies om een canon samen te stellen met "die waardevolle onderdelen van onze cultuur en geschiedenis die we via het onderwijs nieuwe generaties willen meegeven".⁴ Daarmee nam dit adviesorgaan afstand van postmodernisme en eclecticisme, werd een sterk pleidooi gehouden voor kwaliteitsverhoging en versterking van inhouden in het onderwijs én kreeg ook de socialiserende en identiteitsvormende waarde van het onderwijs de volle aandacht. Al eerder, begin 2004, had de parlementaire onderzoekscommissie Blok, die een evaluatie van het Nederlandse integratiebeleid had uitgevoerd, de relatie tussen geschiedenisonderwijs en inburgering benadrukt. De Nederlandse geschiedenis zou voor autochtonen en allochtonen een identificatiepunt moeten bieden. Daarmee werd een draad opgepikt uit een al langer spelende discussie rond de inburgering van vreemdelingen in de Nederlandse

samenleving.

In de jaren tachtig en aan het begin van de jaren negentig spraken CDA-politici zich regelmatig uit voor een verzuilde aanpak van het minderhedenprobleem. Concepten als 'soevereiniteit in eigen kring' spoorden vrij aardig met het toen nog modieuze begrip 'integra-

tie met behoud van eigen identiteit'. Een zekere bescheidenheid en terughoudendheid bij het overdragen van

Nederlandse waarden gold toen als progressief. In de loop van de jaren negentig werd het probleem zakelijker aangepakt en verschoof het zwaartepunt naar het inburgeren in de Nederlandse samenleving als noodzakelijke voorwaarde om een baan en inkomen te verwerven. Uitspraken van VVD-leider Bolkestein vielen vooral goed in rechts kring, maar in linkse kring waren de artikelen van Paul Scheffer over 'het multiculturele drama' invloedrijk. Scheffer vond dat het ouderwetse tolerantiebeleid samenviel met een verwaarlozing van het integratieprobleem. Vooral de scheiding tussen witte en zwarte scholen vond hij hemeltergend. Scheffer bepleitte meer zelfbewustzijn ten aanzien van de Nederlandse cultuur en beschouwde gemeenschappelijke kennis van belangrijke historische gebeurtenissen als bindend element in de samenleving.⁵

Kritiek op de canongedachte

De canondiscussie beleefde in de maand maart een hoogtepunt tijdens de boekenweek met als centrale thema 'vaderlandse geschiedenis'. De Nederlandse

>

geschiedenis stond volop in de belangstelling. Er verschenen tal van programmatische teksten.⁶ Daar konden historici erg blij van worden, maar zo langzamerhand werd ook wel duidelijk wat de kritiekpunten waren op het formuleren van een historische canon en op het gebruik van vaderlandse geschiedenis als identiteitsvormend instrument. Het hoofdbezwaar was toch wel dat hier op de allochtone medemens een concept werd losgelaten dat ooit was ontwikkeld om de middenklasse en de arbeidersklasse klaar te stomen voor een volwaardige deelname aan de natie en de democratie. Deze methode vertoonde in de negentiende eeuw al de nodige gebreken en lijkt ook nu niet aan zijn doel te beantwoorden. De Leidse emeritus hoogleraar Peter Klein verwoordde het treffend in een interview: "Geschiedenis stemt tot nadenken. Nadenken is beter dan voelen, beter dan op beeldvorming vertrouwen. Rationeel redeneren, logisch consistent, op basis van helder afgebakende hypothesen, zo mogelijk theoretisch gefundeerd, vind ik zinvol. Dat is iets heel anders dan uitspraken als: wij Nederlanders zijn zo tolerant, wij Nederlanders zijn zo barmhartig, en noem maar op. Wij Nederlanders zijn helemaal niet tolerant. Wat je allemaal niet weglaat als je zo'n uitspraak doet."⁷ Klein heeft dus bezwaar tegen een irrationele en selectieve vorm van geschiedbeoefening. Dit druist in tegen een meer gedistantieerde en kritische omgang met het verleden en kan als neveneffect hebben dat minderheidsgroepen buitengesloten worden die zich niet thuis kunnen voelen in een vaderlandse kijk op het verleden.⁸

Interessant genoeg voegde ook Piet de Rooy zich bij de critici. Het met Jan Bank geschreven canonstuk was inmiddels in boekvorm verschenen en de titel was afgezwakt van 'wat ieder moet weten van onze geschiedenis' naar 'wat iedereen wil weten van onze geschiedenis'. De Rooy nam afstand van de patriottische klanken in het canongezang en waarschuwde voor het gevaar van staatspedagogiek.⁹

Wat is belangrijk?

Tegen deze kritiekpunten valt mijns inziens niet veel in te brengen. Op zichzelf is het woord 'canon' voor historici natuurlijk al verdacht. Als er iets is waar historici een hobby van maken, dan is het wel het onderuit halen van standaardbeelden en -verhalen. Het begrip suggereert te veel normativiteit en selectiviteit. Waar het in de literatuur en de kunst redelijk geaccepteerd is om over de 'grootste' schrijvers of schilders te spreken, wagen historici zich niet snel aan een lijst van de 'belangrijkste' historische gebeurtenissen. Want

wat is belangrijk? En horen daar niet ook elementen uit de doorsnee alledaagse geschiedenis bij?¹⁰ De gevaren van een te enge, versteende canon, van een nationale kijk op het verleden en van uitsluiting van groepen worden onder historici nog sterker onderkend. Maar kunnen zij zich alleen beperken tot de rol van kritische waarnemers of dienen zij ook betrokkenheid te tonen bij de vraagstukken van dit moment?

De Utrechtse historicus en socioloog Ed Jonker hield onlangs een mooi verhaal over het spanningsveld waarin intellectuelen zich bevinden tussen enerzijds het academische, postmoderne relativisme en anderzijds de aandring die op hen wordt uitgeoefend om als volksopvoeders te gaan optreden. Tegenover het zelfvoldane, triomfalistische liberalisme van na de val van de muur zette hij een aantal politieke denkers neer die vanuit een meer voorzichtige benadering ideeën formuleren over democratie en liberalisme in een multiculturele samenleving. Als je vanuit deze meer voorzichtige benadering ("two cheers for democracy") nadenkt over een gemeenschappelijk gedachtegoed dat gedeeld zou moeten worden door mensen van verschillende afkomst in de westerse landen, dan zou je uitkomen op een 'lichte canon'. Daarin zou de toon van trots, patriottisme en zelfgenoegzaamheid moeten ontbreken.

Het gaat er om dat de westerse cultuur een zeker zelfbewustzijn uitstraalt maar tegelijk

niet-westerse culturen in hun waarde laat. Wat er wel in zo'n canon zou thuis horen, zijn de fundamentele uitgangspunten van een democratische samenleving en rechtsstaat. Bij zo'n 'lichte canon' zou je moeten denken aan bittere noodzaak: zonder deze uitgangspunten kunnen we deze samenleving niet draaiende houden.¹¹ Natuurlijk, dit is een algemeen gesteld verhaal waarop nog geen onderwijsprogramma te bouwen valt, maar het is in verhitte tijden wel goed om hierbij stil te staan.

Een canoncommissie

Intussen zat de minister van onderwijs niet stil. Eind mei 2005 kondigde zij aan dat F.P. van Oostrom, universiteitshoogleraar te Utrecht en voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, een commissie zou gaan leiden die voor het basis- en middelbaar onderwijs een historische canon ('verhaal Nederland') mocht gaan ontwerpen. De commissie startte in september 2005. De opdracht is elegant geformuleerd: de canon mag geen groepen uitsluiten, moet in internationaal vergelijkend perspectief worden samengesteld en aandacht

besteden aan positieve en negatieve aspecten van de geschiedenis. Bovendien verwacht de minister dat dit alles burgerschapsvorming en integratie ten goede zal komen. Zij voegt daaraan toe: "Primair doel is echter de gedeelde kennis als zelfstandige waarde".¹² Een deel van de genoemde kritiekpunten lijkt hier dus aardig te worden ondervangen, maar toch blijven er wel de nodige vragen over. Enkele vraagstukken verdienen hier wat meer aandacht.

Burgerschapsvorming en integratie

Op het in juni in Rotterdam gehouden congres 'Beyond the canon. History for the twenty-first century' bleek duidelijk dat het vraagstuk van geschiedenis in relatie met natievorming en sociale cohesie in veel landen speelt. Uit gegevens van Euroclio (European Standing Conference of History Teachers Associations) werd duidelijk dat slechts enkele Europese landen na 1989 ontkomen zijn aan een herziening van het middelbare-schoolcurriculum voor geschiedenis. Een overgrote meerderheid van de lerarenorganisaties in deze landen geeft aan dat het geschiedenisonderwijs op dit moment een functie krijgt toebedeeld bij het versterken van nationaal besef of patriottisme. De grote Europese veranderingen na de val van de muur in 1989, de voortschrijdende globalisering, de groeiende migratiestromen en

- niet in de laatste plaats - de sinds 2001 toegenomen angst voor terreur zorgen

voor een klimaat waarin een sterke behoefte bestaat om de historische ankers uit te gooien en de lijnen te zekeren.

Maar kan geschiedbeoefening een bijdrage leveren aan het versterken van cohesie in de samenleving? En zo ja, op welke manier? Een van de organisatoren van bovengenoemd congres, de historicus Kees Ribbens, heeft hierover enkele interessante dingen geschreven in het *Tijdschrift voor geschiedenis*.¹³ Als alternatief voor de traditionele vaderlandse geschiedenis, waar allochtonen zich weinig in zullen herkennen, bepleit hij een geschiedenisbenadering waarin ook de 'allochtone' inbreng serieus genomen wordt. Een themaveld als slavernij, de koloniale geschiedenis van de 'west' en de migratie van Surinamers en Antillianen naar Nederland zou daarin een prominente plaats verdienen. Zo'n zelfde reeks zou opgesteld kunnen worden voor de migratie vanuit Nederlands-Indië naar Nederland of voor de komst van mediterrane arbeiders naar ons land sinds de jaren zestig. De Nederlandse geschiedenis zou meer dan nu gebeurt, ook benaderd moeten worden als migratiegeschiedenis. Ribbens bepleit hierbij ook aandacht voor de emotionele

Een canon mag geen groepen uitsluiten en moet ook aandacht besteden aan de negatieve aspecten van de geschiedenis.

kanten van dergelijke thema's. Net zoals autochtone Nederlanders hun gevoelige zenuwen hebben (bijvoorbeeld de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, het vraagstuk van de oorlogsmisdaden tijdens de politio-nale acties, Srebrenica), zijn die er voor de allochtonen (bijvoorbeeld het grote onrecht van de slavernij, het imperialisme). In Ribbens' 'multiculturele historische cultuur' zou er ruimte moeten zijn voor dialoog en uitwisseling over wederzijdse gevoeligheden.

Herinneren en vergeten

Wat Ribbens hier bepleit, doet (opnieuw) denken aan de grote vraagstukken van het negentiende-eeuwse natievormingsproces. De historicus Benedict Anderson heeft de omgang met geschiedenis in de negentiende eeuw beschreven als een therapeutisch proces van herinneren en vergeten. Op het moment dat de nationale eenheid werd versterkt en de geschiedenis werd opgevat als een soort van familie verhaal met gedeelde herinneringen, deed zich ook het probleem voor van 'broedertwisten' uit het verleden. Een goed voorbeeld daarvan zijn de eindeloze discussies tussen protestanten en katholieken in de negentiende eeuw in Nederland over de helden- dan wel schanddaden van de geuzen tijdens de beginfase van de Nederlandse Opstand. Dergelijke pijnlijke momenten kregen door

de versterking van de natiestaat een hernieuwde actualiteit en dienden na de nodige discussie

als historische gebeurtenissen uit een ver verleden onschadelijk gemaakt en 'vergeten' te worden.¹⁴ Maar meestal schikten de partijen zich niet zo makkelijk in de therapie en bleven de wederzijdse gevoeligheden bestaan. De discussies werden met ongekende heftigheid gevoerd en de beschuldigingen vlogen over en weer. De meerderheidsgroepen maakten duidelijk dat het overleven van de 'natie' op het spel stond en trokken meestal aan het langste eind. De minderheidsvisie op het vaderlandse verleden belandde veelal in de marge. De onderliggende partij kon het immers ook weer niet al te bont maken met haar kritiek op het vaderlandse geschiedenis. Dan dreigde ze immers als 'onnationaal' uit de boot gezet te worden. In het Nederlandse voorbeeld zien we dat een liberaalprotestantse benadering van de geschiedenis lange tijd dominant was en dat orthodox-protestantse groepen er eerder in slaagden deze 'vrijzinnigheid' onder vuur te nemen dan de katholieken.¹⁵ Dergelijke tegenstellingen en discussies vormen een bepaalde fase in het natievormingsproces.

Het aardige van Ribbens' voorstel is nu dat hij dergelijke in- en uitsluitingsprocessen wil tegengaan.

Tegenover de vaderlandse geschiedenis oude stijl stelt hij een soort van samenlevingsgeschiedenis nieuwe stijl. Hij bepleit een gelijkwaardige dialoog over de verschillende 'lezingen' van het verleden. Op zichzelf is dat wel een sympathiek idee, en we kunnen ons wel voorstellen dat dit voldoende werk zal opleveren in fora en debatten. Zowel in de academische wereld, in de media en - wie weet - in buurthuizen kan zo'n dialoog gevoerd worden. Wat Ribbens hier onderschat, is de machtspolitieke dimensie van dergelijke debatten. Is een gelijkwaardige dialoog wel mogelijk? Is het ook tegenwoordig niet zo dat bepaalde groepen een betere toegang tot de academische wereld en de media hebben én daardoor discussies kunnen domineren? En stel dat een zekere gelijkwaardigheid in de dialoog mogelijk is, is het dan niet jammer als zo'n discussie zou blijven steken in een gezelschapsspel waarbij vanuit strikte groepsbelangen op een 'correcte' manier naar het verleden gekeken wordt en iedere groep vanzelfsprekend ook zijn eigen pijnpunten probeert te etaleren en vervolgens zijn gelijk te halen?

Erfgoed en geschiedenis

In deze discussie is een tegenstelling herkenbaar tussen een benadering van het verleden als een vorm van erfgoed en een historisch-wetenschappelijke visie op het verleden. Bij de eerste benadering gaat het - positief geformuleerd - om zorg, behoud, betrokkenheid en waardering van het verleden én - minder positief geformuleerd - vaak ook om het veiligstellen van hedendaagse belangen. De erfgoedbenadering kán uitlopen op een vorm van dienstbare geschiedenis, waarbij het verleden bruikbaar gemaakt wordt voor actuele doelen. In de tweede benadering wordt een meer gedistantieerde kijk op het verleden bepleit. Volgens de regels van de historische wetenschap dient het verleden zoveel mogelijk benaderd te worden vanuit het referentiekader van de toenmalige betrokkenen en kunnen hooguit indirecte relaties gelegd worden met de huidige tijd. De laatste vijftig à zestig jaar is de tegenstelling tussen deze twee benaderingen toegenomen. Academische historici produceren zo objectief mogelijke, redelijk afstandelijke publicaties over het (vaderlandse) verleden, terwijl het grote publiek vaak meer geïnteresseerd is in directe lessen en hapklare brokken.¹⁶

Tussen deze twee werelden is de nodige ruimte voor 'culturele makelaars': mensen die in staat zijn de wetenschappelijke kennis toegankelijk te maken en te duiden voor een breed publiek. Dat gebeurt bijvoorbeeld via een radiorubriek als OVT, het tv-programma *Andere Tijden*, de erfgoedinstellingen, de musea en via incidentele activiteiten als de 'week van de geschiedenis'. Dit is het grensgebied waar vakwetenschap en

journalistiek (of publieksvoorlichting) elkaar raken. Ook de geschiedenisdocenten bevinden zich in deze schemerzone. Zij zijn bij uitstek bemiddelaars tussen deze twee werelden. Tijdens hun opleiding is hen aangeleerd genuanceerd en kritisch met historische bronnen om te gaan - geschiedenis is tenslotte 'een discussie zonder eind' - maar in de lespraktijk blijkt de inhoud van schoolboeken een langere houdbaarheidsdatum te hebben. In de klas spelen morele oordelen over en directe lessen uit het verleden veelal een grote rol. Leerlingen, ouders en schooldirecties moeten overtuigd worden van het nut van geschiedenis. De geschiedenisdocent kan niet kiezen voor één van deze twee rollen. Hij of zij kan de erfgoedbenadering niet als een onjuiste vorm van populaire geschiedbeoefening terzijde schuiven. De geschiedenisleraar moet de rol van kritisch historicus weten te combineren met die van 'erfgoedbeheerder'.¹⁷

Vorm en inhoud

Het onderwijs is een trendgevoelige sector. Wie zo rond de laatste millenniumwisseling een goede boom over vaardigheden en competenties wilde opzetten, kreeg veel applaus. De wereld zag er overzichtelijk uit. De voorstanders van competentiegericht leren gingen door voor progressief en zij die hun bedenkingen hadden, kregen een conservatief etiket opgeplakt. Anno 2005 zijn vaardigheden of competenties minder in trek. Staatssecretaris Rutte verklaarde in april dat het HBO te veel dreigde 'door te kantelen' richting competenties.¹⁸ In november volgde de uitspraak van minister Van der Hoeven dat er in de tweede fase het een en ander was misgegaan door te veel versnippering in de vakken en te weinig aandacht voor kennisinhouden ("De slinger is te ver doorgeslagen.")¹⁹

Het hele canondebat past in deze trend naar het zoeken van een nieuwe balans tussen vaardigheden en inhouden. Maar intussen voltrekt zich in de onderbouw van het middelbaar onderwijs een ingrijpende vernieuwingsoperatie. Het gaat daarbij onder andere om het samenvoegen van de traditionele schoolvakken tot leergebieden, het bevorderen van zelfwerkzaamheid, het terugdringen van het klassikale onderwijs en het aanleren van leervaardigheden bij leerlingen. Veel scholen kiezen voor een samenvoeging van aardrijkskunde en geschiedenis in het leergebied 'mens en maatschappij'. De kans is groot dat schooldirecties aan dit leergebied minder lesuren zullen toekennen dan de afzonderlijke vakken in het verleden hadden. In de rapporten van de 'Taakgroep vernieuwing basisvorming' lijken leerinhouden, zeker voor wat betreft dit leergebied, ondergeschikt te worden gemaakt aan vaardigheidsdoelen (vooral het bijbrengen van informatievaardigheden).

In de bovenbouw van het VMBO is geschiedenis momenteel een marginaal keuzevak voor zo'n twaalf procent van de leerlingen. In de tweede fase van HAVO en VWO is geschiedenis alleen een verplicht vak in de profielen 'Cultuur en Maatschappij' en 'Economie en Maatschappij' (het gaat hier wel om een grote groep van circa vijftig procent van de leerlingen).

Zie hier de lastige situatie van het schoolvak geschiedenis in het middelbaar onderwijs. Pleidooien voor een culturele canon kunnen als een steun in de rug fungeren voor docenten die hun onderwijs willen voorzien van een substantiële inhoud en tegen hun zin in het conservatieve kamp gedrukt worden. Maar tegelijkertijd zouden diezelfde docenten gebaat zijn bij meer faciliteiten en lesuren. Veel docenten zullen de canondebatten beschouwen als een aardig gezelschapsspel voor intellectuelen en zouden het liever willen hebben over de structurele positie van hun vak in het middelbaar onderwijs.

Recente vernieuwingen

Naast deze positiediscussie is er al langer het nodige te doen over de didactiek van het schoolvak. Sinds de jaren zestig belandde het geschiedenisonderwijs in een vernieuwingsproces.²⁰ Terwijl Europa en de wereld een belangrijkere plaats kregen in de schoolboeken, werd de didactiek meer afgestemd op het werken met historische vaardigheden en het ontwikkelen van een historisch begrippenapparaat. Leerlingen leerden werken met bronnen, zich te verplaatsen in gedachtewereld van mensen uit andere tijden, werken met begrippen als bedoelde en onbedoelde gevolgen, continuïteit en discontinuïteit én standplaatsgebondenheid (een vergeefse poging om het begrip subjectiviteit hanteerbaar te maken). Bepaalde kernprincipes uit de historische wetenschap werden in vereenvoudigde vorm aangeleerd op de middelbare scholen. Deze werkwijze maakte ook opgang in andere westerse landen. Wellicht is de grote mate van thematische versnippering die hier geïntroduceerd werd, wel specifiek Nederlands. Bij de invoering van de basisvorming in 1993 werd voor de onderbouw van het middelbaar onderwijs wel vastgehouden aan een globale chronologische indeling, maar in die chronologie zaten wel flinke gaten. De schoolboeken focusten vooral op grote thema's en besteedden relatief weinig aandacht aan de chronologie. De grote vernieuwing in de bovenbouw van HAVO en VWO in 1998, de tweede fase, resulteerde in een overwegend thematische benadering van vraagstukken als staats- en natievorming, oorlog en vrede, gezinsverhoudingen, volkscultuur en religie en zingeving, waarbij elk thema

overigens wel weer een chronologische aanpak kende. Die thematische versnippering kreeg een nader accent doordat bij de centrale schriftelijke examens jaarlijks twee wisselende onderwerpen centraal stonden. De buitenwereld kreeg zo de (verkeerde) indruk dat de HAVO- en VWO-scholieren in het examenjaar niet veel meer deden dan het bestuderen van bijvoorbeeld de geschiedenis van de industrialisatie in Lancashire en de Vietnamoorlog (de twee thema's van 2005). Dat wekte bevreemding.

Een commissie onder leiding van de eerder genoemde Piet de Rooy kwam in 2001 met het voorstel voor een nieuwe aanpak van het geschiedenisonderwijs.²¹ Er werd een goed plan uitgewerkt om meer balans te brengen tussen kennis en vaardigheden. De chronologie kreeg een centralere rol toebedeeld, waarbij een van de kernbegrippen 'oriëntatiekennis' was. Geschiedenis moest niet worden teruggebracht tot een simpel stampvak, maar het werd toch erg belangrijk gevonden dat leerlingen beschikken over een chronologisch overzicht. Ze zouden de kenmerken van de tijdvakken moeten kunnen benoemen en ook over een hoeveelheid parate kennis beschikken waarmee ze een voorgelegd probleem in een historische context kunnen plaatsen. Die oriëntatiekennis zou door de hele schoolcarrière moeten worden opgebouwd, dus van de basisschool, via de onderbouw naar de bovenbouw van het middelbaar onderwijs. Het overzicht van de

tijdvakken zou in korte tijd (en bij herhaling) moeten kunnen worden 'geleerd', waarna er

gelegenheid zou moeten zijn om het historisch inzicht en redeneren via thematische 'diepteboringen' te vergroten. Al met al dus wat meer nadruk op (een intelligente vorm van) kennisverwerving met daarnaast ook nog steeds aandacht voor historische vaardigheden. Het rapport heeft na de nodige discussie nu veel steun onder geschiedenisdocenten. Ook ligt het rapport goed op het ministerie. Dus deze didactische lijn zal de komende jaren wel een vervolg krijgen.

Het eigen maken van historische kennis

In het recent verschenen boek *Geschiedenisdidactiek* wijden de historici Wilschut, Van Straaten en Van Riessen een interessant hoofdstuk aan de vraag hoe leerlingen zich historische kennis eigen maken en tot welke denkstappen zij in staat zijn.²² Zij waarschuwen vooral voor te veel abstractologie in de onderbouw. Het onderwijs zou daar concreet en verhalend moeten zijn. Leerlingen zijn in deze fase (van 12 tot 15 jaar) geïnteresseerd in detailkennis en hebben

een sterke neiging om hun 'kennisverzameling' ordelijk en compleet te maken. Wilschut c.s. spreken hier enigszins ironisch over de 'postzegelverzamelaarsbelangstelling' van kinderen. Voor leraren zijn de details vaak niet meer dan franje maar voor de leerlingen vormen ze juist de kern van de zaak. Leraren zouden hier meer rekening mee moeten houden. In de bovenbouw zou er meer ingespeeld moeten worden op vormen van 'filosofisch denken', dat wil zeggen het ontwerpen van patronen en schema's. Leerlingen (van circa 15 tot 18 jaar) zouden met name op zoek zijn naar 'algemeen geldende kennis', naar modellen die op meerdere casussen van toepassing zijn. Hier kan de docent op in spelen door

vergelijkend te werk te gaan. Tegelijkertijd dient de docent attent te zijn op vormen

van stereotiep denken. Je zou kunnen zeggen dat de 'postzegelverzameling' waaraan kinderen in de onderbouw hebben gewerkt, hier corrigerend kan werken. Daarnaast merken de auteurs op dat de fase van het 'ironische denken' (men is in staat om kennis te relativeren, te nuanceren en ter discussie te stellen) bij velen pas aanbreekt rond het achttiende levensjaar of later.

De geschetste fasering is nogal tentatief. Er zou in Nederland veel meer onderzoek gedaan moeten worden naar de manier waarop dit historisch denken bij kinderen tot stand komt. Maar de auteurs waarschuwen wel terecht voor al te hoog opgeschroefde doelstellingen in het geschiedenisonderwijs. Het geschiedenisonderwijs moet jonge leerlingen niet benaderen alsof het beginnende wetenschappertjes zijn. Het einddoel van het geschiedenisonderwijs is natuurlijk wel dat leerlingen kritisch leren nadenken over het verleden en over de manieren waarop dat verleden tot ons komt, maar alles met mate. Misschien zou je kunnen zeggen dat de geschiedenisdocent in de onderbouw van het middelbaar onderwijs meer aan 'verantwoord erfgoedbeheer' doet en in de bovenbouw meer aandacht besteedt aan historisch-kritische benaderingen van het verleden. Let wel: dit zijn graduele verschillen en geen absolute tegenstellingen.

Ter afsluiting

Vanuit de kringen van vakhistorici zijn belangrijke kritiekpunten tegen een 'vaderlandse canon' naar voren gebracht. Die bezwaren zijn ten dele ondervangen in de opdracht waarmee de canoncommissie nu aan de slag is gegaan. Mijns inziens kan het geschiedenisonderwijs profiteren van het canondebat. Allereerst gaat het dan om het idee dat we niet al te eclectisch en thematisch met het schoolvak om moeten gaan. Er is behoefte aan een gemeenschappelijk kader waarmee

geschiedenisdocenten kunnen werken. Ten tweede laat het canondebat zien dat veel mensen zich druk maken om de leerinhouden van alpha- en gammavakken. De pendule is de afgelopen jaren erg doorgeslagen richting vaardigheden, competenties en 'leren leren' én lijkt nu weer enigszins terug te slaan in de richting van leerinhouden. Ten derde zet het canondebat geschiedenisdocenten aan het denken over hun rol als 'makelaar' tussen de wereld van de historische wetenschap en de populaire historische cultuur. Sinds de jaren zestig zijn allerlei begrippen en vaardigheden vanuit de vakwetenschap in aangepaste vorm overgenomen in het geschiedenisonderwijs. De laatste jaren is men hier wat

van teruggekomen en wint een meer pragmatische aanpak terrein. De vraag blijft op welke manier de

geschiedenisdocent de rol van 'erfgoedbewaarder' kan combineren met vakwetenschappelijke doelstellingen. Een canon kan hierbij een rol spelen als een raamwerk waarin belangrijke themavelden uit de alpha- en gammavakken in een samenhangend geheel worden ondergebracht.

Verantwoording

Deze tekst was in september 2005 grotendeels klaar toen ik werd benoemd tot lid van de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon. Hier en daar is een enkele actualisering toegevoegd, maar ik heb op geen enkele manier geprobeerd discussies die sinds september binnen de commissie spelen, weer te geven. Uiteraard is deze tekst geheel op persoonlijke titel geschreven.

Het geschiedenisonderwijs moet jonge leerlingen niet benaderen alsof het beginnende wetenschappertjes zijn.

Noten

1. In *NRC-Handelsblad* 30-31 oktober 2004.
2. Maarten Doorman, *Kiekertak en Klotterboeke. Gedachten over de canon* (Inaugurele rede; Amsterdam 2004).
3. ibidem 8.
4. Onderwijsraad, *De stand van educatief Nederland* (januari 2005) 119-120. Doormans rede wordt in dit rapport met instemming geciteerd.
5. P. Scheffer, 'Het multiculturele drama', in: *NRC-Handelsblad* 29-1-2000.
6. Een goed voorbeeld hiervan is een door Jos Palm op basis van interviews met geleerde historici samengestelde canon: *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Amsterdam 2005).
7. E. Ety. 'Peter Klein: Dé vaderlandse geschiedenis bestaat niet', *NRC-Handelsblad* 29-01-2005; van langere adem is het boekje Arie Wilschut (redactie), *Zinvol, leerbaar, haalbaar. Over geschiedenisonderwijs en de rol van de canon daarin. Ter gelegenheid van de presentatie van het handboek Geschiedenisdidactiek, op 10 december 2004 door het Instituut voor Geschiedenisdidactiek, Amsterdam* (Vossiuspers, Amsterdam 2005), waarin met name Wijnand Mijnhardt en Maria Grever kritische noten kraken ten aanzien van de canon.
8. Vergelijk Siep Stuurman, 'Canon. Een wereldhistorisch perspectief', in: *Kleio* 46, 4 (2005) 36-40. Interessante opmerkingen over de noodzaak van een internationaal perspectief bij K. Davids, *Global history en de 'canon' van de Nederlandse geschiedenis* (Mededelingen van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen Deel 68, nummer 3, Amsterdam 2005), met name 11-13.
9. Mark Duursma, 'Verwarring over nut van geschiedenis. Historicus Piet de Rooy over historische canon, politiek en patriotisme', in: *NRC-Handelsblad* 10 maart 2005.
10. In het kader van de canondiscussie heeft het Nederlands Centrum voor Volkscultuur hier de aandacht voor gevraagd: Ineke Strouken & Albert van der Zeijden (redactie), *Volkscultuur en samenleving* (Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Utrecht 2005), in deze bundel zijn onder andere bijdragen opgenomen van de historici Henri Beunders en Hendrik Henrichs. Context is hier de discussie over wat aangeduid wordt met de term 'immaterieel erfgoed' en het debat over wat UNESCO noemt de 'masterpieces of the intangible heritage'.
11. E. Jonker, 'Balancing acts. Humanities between intellectual integrity, social decency, and political feasibility. Draft, extended version of lecture at conference Beyond the Canon, Rotterdam 16-17 June 2005'.
12. Maria J.A. van der Hoeven aan F.P. van Oostrom d.d. 26 mei 2005, te downloaden op <http://www.minocw.nl>
13. Kees Ribbens, 'De vaderlandse canon voorbij? Een multiculturele historische cultuur in wording', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 117 (2004) 500-521.
14. B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (London/New York 1995, eerste druk 1983) 199-203.
15. Er is erg veel over dit onderwerp geschreven. Zie bijvoorbeeld mijn 'Vlaggen in top en stenen door de ruiten. De natie in de steigers, 1850-1940', in: J.C.H. Blom en J. Talsma (redactie), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) 171-200.
16. Zie voor deze problematiek Leen Dorsman, Ed Jonker en Kees Ribbens, *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Amsterdam 2000).
17. Vergelijk Peter Seixas, 'Schweigen die Kinder! or, does post-modern history have a place in the schools', in: Peter N. Stearns, Peter Seixas and Sam Wineburg, *Knowing, teaching and learning history. National and international perspectives*. (New York 2000) 20-37. Seixas onderscheidt hier drie benaderingen in het geschiedenisonderwijs: één die werkt vanuit 'collective memory' (in mijn woorden: erfgoedbenadering), één die werkt vanuit de discipline van het vak geschiedenis (inhakend op de wetenschappelijke methode van het vak) en één die hij omschrijft als 'postmodern'.
18. Mark Duursma, 'Rutte gaat de strijd aan met z'n critici', in: *NRC-Handelsblad* 26-04-2005.
19. Robin Gerrits en Raoul du Pré, "'Je moet ook gewoon kennis overdragen.'" Onderwijsminister Van der Hoeven vindt dat het studiehuis vruchten heeft afgeworpen, "maar de slinger is te ver doorgeslagen" ', in: *Volkskrant* 16-11-2005. Het rapport *Zeven jaar Tweede Fase, een balans van het Tweede fase Adviespunt* (september 2005) is te downloaden op www.tweedefaseadviespunt.nl.
20. Zie Arie Wilschut. 'Zinvolle en leerbare geschiedenis. Historische achtergronden van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming', in: *Kleio* 43, 3 (2002) 6-13; idem, 'Historisch besef als onderwijsdoel', in: *Nieuwste Tijd. Kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis* 2, 6 (december 2002) 19-33; Maria Grever, 'Opvattingen en misvattingen over het geschiedenisonderwijs', in: P. den Boer en G.W. Muller (redactie), *Geschiedenis op school. Zes voordrachten over het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam 1998) 27-48.
21. *Verleden, heden en toekomst. Advies van de Commissie historische en maatschappelijke vorming* (Stichting Leerplan Ontwikkeling; Enschede 2001).
22. Arie Wilschut, Dick van Straaten, Marcel van Riessen, *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de geschiedenisdocent*. (Bussum 2004) 69-98.

Immaterieel erfgoed

Albert van der Zeijden
wetenschappelijk
medewerker Nederlands
Centrum voor
Volkscultuur

Op beleidsagenda's is de aandacht voor het immateriële erfgoed gestegen met stip. Maar de discussie over hoe de zorg voor dit immaterieel erfgoed nu precies vorm moet krijgen is nog niet uitgekristalliseerd, niet bij de erfgoedinstellingen maar ook niet in het veld. Immaterieel erfgoed is per definitie ontastbaar. Kun je immaterieel erfgoed eigenlijk wel beschermen en bewaren? En hoe doe je dat dan?

Sinds de wereldcultuurorganisatie UNESCO er eind 2003 een conventie over aannam, lijkt het concept 'immaterieel erfgoed' een onstuitbare opmars te beleven. Het concept is vruchtbaar gebleken en niet alleen centra voor volkscultuur in heel Europa hebben het begrip omarmd, zoals in Nederland het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, dat zich profileert als het landelijk instituut voor het immaterieel erfgoed.¹ Ook musea zijn actief. Begin 2004 organiseerde de Nederlandse Museumvereniging bijvoorbeeld al een symposium over 'Musea en immaterieel erfgoed', mede ter voorbereiding op het grote ICOM-symposium later in dat jaar in Seoel over hetzelfde onderwerp. Voor musea krijgt het immaterieel erfgoed vooral vorm, uit de aard der zaak, in relatie tot de voorwerpen die in deze musea bewaard worden. Het immaterieel erfgoed vertelt als het ware het verhaal over deze voorwerpen. Iets dergelijks geldt ook voor de monumentenzorg, waar het immateriële erfgoed in toenemende mate gebruikt wordt om de gebouwen en monumenten tot leven te brengen. Het concept lijkt verder vruchtbaar in de sfeer van het landschap en in de ruimtelijke ontwikkeling. Binnen Belvedere is bijvoorbeeld veel aandacht voor de (historische) verhalen die de ruimtelijke omgeving zin en betekenis geven.

Terwijl het belang van deze vorm van erfgoed inmiddels onomstreden is, is er wel discussie over hoe de zorg voor het immaterieel erfgoed vorm zou moeten krijgen. Identificeren, documenteren en er onderzoek naar doen is één ding. Maar kun je immaterieel erfgoed ook beschermen, promoten, doorgeven aan nieuwe generaties en op deze manier 'levend houden' zoals

UNESCO in haar conventie zegt te willen? En zo ja, hoe doe je dat dan? Het immateriële erfgoed kent nog niet de traditie die de sector van het materiële erfgoed kent daar waar het gaat om professionele ondersteuning. Terwijl allerlei vraagstukken in de materiële erfgoedsector allang zijn uitgekristalliseerd, is de discussie daarover in de immateriële erfgoedsector nog maar net begonnen. Daar komt nog bij dat er een principieel verschil lijkt te zijn tussen tastbaar en ontastbaar erfgoed.

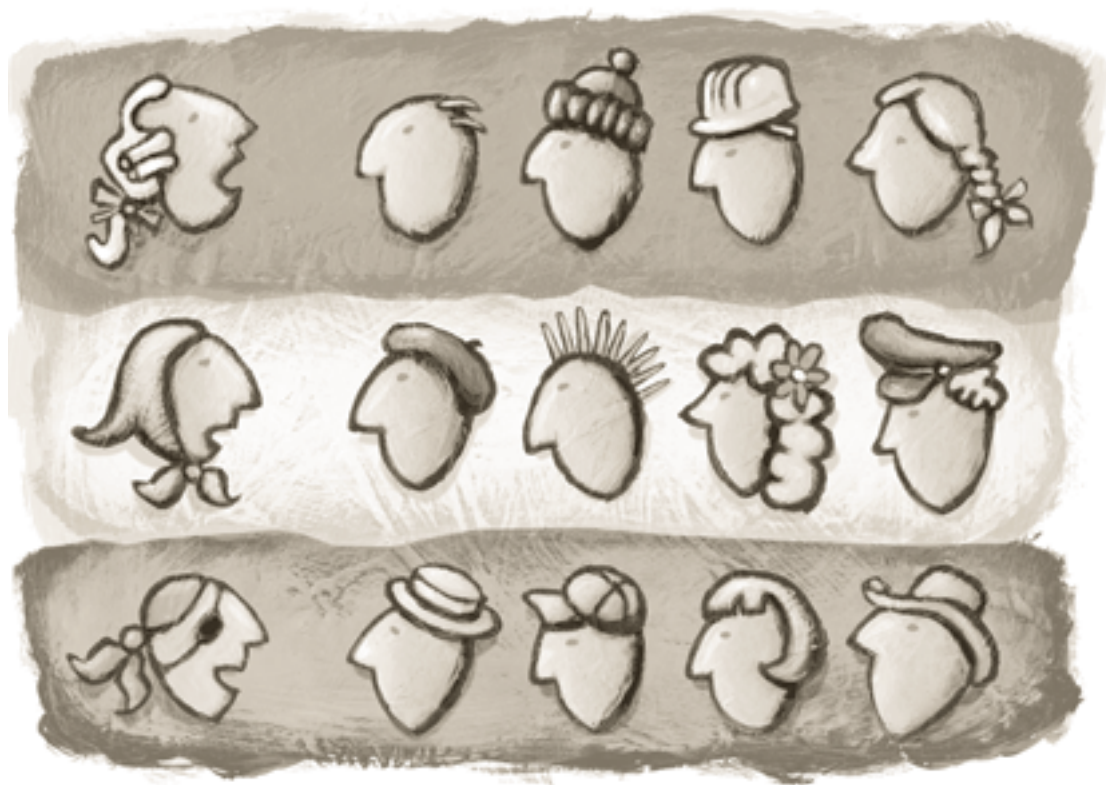
In dit artikel wil ik een eerste verkenning doen naar in welke richting antwoorden mogelijk gezocht zouden kunnen worden. Daarbij heb ik mij vooral laten inspireren door de ideeën van de Duitse volkskundige Christoph Wulf, zoals deze die ontvouwd

tijdens een door UNESCO georganiseerde bijeenkomst in Kazan, in december 2004. Veel heb ik ook gehad aan enkele waardevolle suggesties van collega-redactielid Arnoud-Jan Bijsterveld, die een eerdere versie van dit artikel las. Zoals gezegd: het is niet de bedoeling van dit artikel om een afgerond antwoord te geven op alle vragen. In dit stadium is dat ook niet mogelijk. Het wil niet meer zijn dan een momentopname in een denkproces dat nog lang niet is afgerond.

Wat is immaterieel erfgoed?

Immaterieel erfgoed, wat is het eigenlijk? Eind vorig jaar verscheen onder auspiciën van het Ministerie van OCW een rapport over het onderwerp, waarin een breed scala aan deskundigen zijn licht doet schijnen over deze bijzondere vorm van erfgoed.² Als centraal punt wordt door de schrijver van het rapport, George

*Kun je immaterieel erfgoed wel
beschermen, promoten en 'levend houden'
voor volgende generaties?*

Muskens, het concept van 'het verhaal' naar voren geschoven, waardoor de nadruk wordt gelegd op het verhaal achter het erfgoed. Vanuit deze visie zou je immaterieel erfgoed kunnen omschrijven als de 'zachte' kant van het erfgoed: de software die het 'harde' erfgoed van de voorwerpen en gebouwen doet functioneren als 'levend' erfgoed. Wanneer je in je definiëring van immaterieel erfgoed het verhaal centraal stelt, dan springen de overeenkomsten met andere vormen van erfgoed in het oog. Deze overeenkomsten en samenhangen tussen materieel en immaterieel erfgoed bieden uitgelezen mogelijkheden voor een integrale benadering, over de sectorgrenzen heen.

Er zijn echter niet alleen overeenkomsten: er zijn ook verschillen. Terwijl het materiële erfgoed tot uitdrukking komt in voorwerpen en objecten, komt het immateriële erfgoed tot uiting in tradities, gewoonten en gebruiken. Dat is in ieder geval de opvatting van de Duitse volkskundige Christoph Wulf. In een lezing op een door UNESCO georganiseerde bijeenkomst over het immateriële erfgoed, eind 2004, legt Wulf de nadruk op het lichamelijke en het performatieve karakter van immaterieel erfgoed, dat hij opvat als een breed scala van rituelen en sociale praktijken.³ Volgens Wulf krijgt het immateriële erfgoed steeds weer opnieuw vorm en betekenis via het medium van het menselijk lichaam doordat mensen

rituelen en sociale praktijken zoals die historisch gegroeid zijn, integreren in hun eigen alledaagse rituele handelingen. Het is een vorm van toe-eigening, waarbij deze rituelen en praktijken steeds weer naar eigen hand worden gezet. Als gevolg daarvan ondergaat het immateriële erfgoed doorlopend snelle aanpassingen, gerelateerd aan sociale verandering en uitwisseling. Dit maakt, volgens Wulf, dat het immateriële erfgoed een totaal andere dynamiek kent dan het materiële erfgoed. Het doorgeven en eventueel conserveren van immaterieel erfgoed mag daarom vooral niet statisch worden opgevat. Het is een steeds weer opnieuw betekenis geven in een steeds weer veranderende context.

Bij wat wordt doorgegeven, gaat het allereerst om *culturele competenties*. Het gaat om bewuste of

onbewuste kennis over bepaalde rituele handelingen, over wat letterlijk gepast of

ongepast is in sociaal gedrag. Mensen kunnen pas participeren in een samenleving als ze weten hoe dingen horen: dit kan net zo goed gaan om bepaalde gewoonten of gebruiken rondom huwelijk en dood als om zoiets elementairs als een begroetingsritueel. Door de volkscultuur weet je je letterlijk een houding te geven. Dit soort kennis wordt eerst en vooral overgedragen in de opvoeding, van vader op zoon, van moeder op dochter. Voor nieuwkomers in de Nederlandse samenleving gebeurt het meestal in de vorm

Het immateriële erfgoed kent een totaal andere dynamiek dan het materiële erfgoed.

>

van een inburgeringstraject. Het is een proces van socialisering waardoor je je staande leert houden in een samenleving.

Bij culturele competenties kan het in meer engere zin ook gaan om het verwerven van een bepaalde vaardigheid of vakmanschap. Hoe maak je bijvoorbeeld een traditioneel muziekinstrument en hoe moet je er eigenlijk op spelen? Cultuuroverdracht in deze zin geschiedt meestal via onderwijs en cultuureducatie.

Het sluit aan bij wat UNESCO zelf zegt in haar conventie. Volgens UNESCO gaat het bij immaterieel erfgoed immers om een doorgeven van generatie op generatie, waarbij het immateriële erfgoed “constantly recreated” wordt. Wanneer Wulf gelijk heeft, en ik ben geneigd hem in deze visie te volgen, dan heeft dit grote consequenties voor de mogelijkheden van conserveren of behouden van immaterieel erfgoed. Het betekent ook dat je bij immaterieel erfgoed niet alleen aan ‘traditionele’ vormen hoeft te denken. Je kan ook denken aan jongerencultuur of aan de nieuwe etnische culturen in Nederland.

Levend versus geënceneerd

Immaterieel erfgoed is allereerst levende, dynamische cultuur. Het sluit ook aan bij de begripsomschrijving, die gehanteerd wordt in het rapport van het ministerie van OCW. Muskens heeft het in dit verband over het ‘levende erfgoed’, zoals dat in alledaagse rituele handelingen tot leven komt. Het is het dynamische, steeds weer opnieuw toegeëigende erfgoed: de dynamische, levende cultuur waarin voortgebouwd wordt op tradities uit het verleden.

Er zijn echter ook nog andere manieren waarop immaterieel erfgoed gestalte krijgt. Muskens maakt wat mij betreft een verhelderend onderscheid tussen wat hij noemt ‘levend’ erfgoed enerzijds en ‘geënceneerd’ erfgoed anderzijds. In het geënceneerde erfgoed wordt volkscultuur uit het verleden tot leven gebracht in bijvoorbeeld een folkloristische opvoering. Het geënceneerde erfgoed is een museale vorm om volkscultuur uit het verleden onder de aandacht te brengen van een publiek.

Nederland kent een lange traditie van particuliere organisaties en verenigingen die zich inzetten voor het behoud van het Nederlandse volksculturele erfgoed. Ik doel hier natuurlijk op de vele folkloristische verenigingen die Nederland rijk is en die sinds 1950

zijn verenigd in de Federatie van Folkloristische Groepen in Nederland. Dans, muziek en klederdracht uit de periode van ruwweg 1850-1920 vormen het voornaamste aandachtspunt van de federatiegroepen, die zij levend willen houden in opvoeringen tijdens festivals of oud-hollandse markten. Het gaat hier dus om het presenteren van volkscultuur uit het verleden voor een hedendaags publiek. In een wat andere vorm treffen we het ook aan in de zogenoemde levende geschiedenis. Nederland telt inmiddels zo’n veertig re-enactment-groepen, die zich gespecialiseerd hebben in een bepaald tijdvak en bijvoorbeeld veldslagen naspeelen uit de tijd van de Romeinen, Napoleon of zelfs de Tweede Wereldoorlog.⁴ In tegenstelling tot de folkloristen, heeft geen enkele re-enacter het over ‘conserveren’ of ‘bewaren’ van erfgoed uit het verleden. Ze hebben het wél over levende geschiedenis, over een letterlijk tot leven brengen van die geschiedenis in hun manifestaties en optredens. Levende geschiedenis is dan een manier om op levendige wijze kennis over het verleden te demonstreren. Het is precies de reden waarom ook musea steeds meer interesse krijgen in deze vorm van cultuuroverdracht.

Risico fossilisering

Wanneer we de visie van Christoph Wulf doortrekken, dan kan ‘behoud’ alleen als het betreffende erfgoed hier en nu voor ons van betekenis is of van betekenis wordt gemaakt, hetzij in rituelen, hetzij in nagespeelde varianten. Mogelijk neemt dit enkele bezwaren weg, die de directeur van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur Marc Jacobs vorig jaar naar voren bracht in het Nederlands-Vlaamse tijdschrift *Museumpeil*. Jacobs is een groot voorstander van de UNESCO-conventie over het immateriële erfgoed, en hij doet er alles aan om deze conventie in Vlaanderen geadopteerd te krijgen. Maar hij heeft het in dit artikel ook over ‘het gevaar van revitaliseren’.⁵

Achtergrond van Jacobs’ zorg is de discussie over volkscultuur en folklore in de jaren

Folklore is geënceneerd erfgoed, waarin het verleden tot leven wordt gebracht.

vijftig en zestig van de vorige eeuw, toen de wetenschap der volkskunde langzaam afscheid nam van oude, verouderde denkbeelden over de volkscultuur. Nog in de jaren vijftig omschreef iemand als J.H. Kruizinga, in zijn boek *Levende folklore*, de folklore als “gewoonten en gebruiken die zich, ondanks vele veranderingen, min of meer zuiver wisten te handhaven”.⁶ Niet veel later was het de Friese volkskundige S.J. van der Molen, in een ander bekend handboek, die vaststelde “dat de volkscultuur in de Nederlandse gewesten op vele waardeerbare punten niet alleen resistent is, maar ook

in een nieuwe tijd en onder andere omstandigheden niet zelden nieuwe vormen blijkt te ontwikkelen.”⁷ Van der Molen was in vele opzichten een ‘moderne’ volkskundige, die veel oog had voor ‘nieuwe vormen’ van volkscultuur. Maar de aandacht van zijn generatie volkskundigen bleef ondertussen vooral uitgaan naar ‘oude’ vormen van volkscultuur, die “resistent” waren gebleken tegen de veranderingen van de moderne samenleving. Het gaat hier om een door volkskundigen geconstrueerde ‘zuivere’ en geïdealiseerde volkscultuur, die weinig met de historische werkelijkheid van doen had en die onvoldoende recht deed aan het dynamische karakter van cultuur.

Het perspectief van deze oude generatie volkskundigen was steeds: de met uitsterving bedreigde volkscultuur, die ‘gered’ moest worden van de vooruitgang en die nog slechts werd ‘levend’ gehouden in enkele uithoeken in Nederland, die als het ware als reservaten van de oude volkscultuur dienst deden. Al in 1941 noemde kostuumonderzoeker Cruys Voorbergh (1898-1963), van een gebruik als de ‘phlebs’, de “zeer antieke hoofddracht op Marken”, dat deze “jammer genoeg uitgestorven is en waarvan de heugenis nog alleen bewaard werd door hoogbejaarde, ietwat debiele vrouwen”.⁸ Met ‘levend’ werd in feite bedoeld: bijna uitgestorven. Volgens Cruys Voorbergh deden plaatsen als Volendam en Marken dienst als “een soort folkloristisch Luna-Park (...) waar mooie Juultjes leunden met hun charmes en waar je je in ‘nationaal’ costume kon laten fotograferen.” Het perspectief van de oude ‘levende’, bijna verdwenen Nederlandse klederdracht hield nog lang stand, zoals bijvoorbeeld blijkt uit een boek van Constance Nieuwhoff uit 1976, haar: *Klederdrachten: een reis langs levende streekdrachten van Nederland*, waarin de belangrijkste ‘reservaten’ nog eens op een rij werden gezet: Marken, Bunschoten, Walcheren, Staphorst en Volendam.

De termen ‘levend’ en ‘levend houden’ kregen daarmee het stigma van een door middel van folklore kunstmatig in stand willen houden van oude gewoonten en gebruiken. En dat folklore slechts nep en namaak is, een theatrale, uit de geschiedenis gelichte vorm van volkscultuur, die niets met de ‘echte’, ‘authentieke’ volkscultuur te maken heeft. Sommigen hebben zich afgevraagd of het nu wel zo nodig is om immaterieel erfgoed te beschermen en te promoten, zoals bijvoorbeeld Meertens Instituut medewerker Theo Meder in een artikel voor *Levend Erfgoed*.⁹ In hun cultureel gedrag doen mensen wat ze willen en dat moet vooral niet van bovenaf worden opgelegd. Meder heeft hier natuurlijk een punt, dat nog nader bediscussieerd dient te worden.

Discussie

In folkloristische kring wordt intensief gediscussieerd over erfgoed en de kwestie van het ‘levend’ houden. Illustratief is een discussie, die in 2005 gevoerd werd op de forumpagina van de website www.jaarvande-folklore.nl. Deze site werd door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in het leven geroepen in het kader van het Jaar van de Folklore.

Ik geef enkele citaten:

“We zullen de oude gewoonten en gebruiken niet alleen in herinnering moeten houden doch moeten uitdragen middels folklore dans met optredens in zowel binnen als buitenland. Folklore is niet alleen een museum met vitrines doch het is een levend geheel welke wij in ere willen houden.” (Door: Gerard, 6 maart 2005, 1:06 pm)

“Maar wat heeft dat met erfgoed te maken? Erfgoed is iets dat de moeite waard is om bewaard te worden. Op dit moment zijn folkloredansen dus immaterieel erfgoed. Over vijftig tot honderd jaar staan ‘folkloregroepen’ als hippies uit de jaren zestig van de twintigste eeuw te swingen. Behangen met authentieke macrametassen en kralenkettingen. De dansleiders zullen dan misschien ook aandringen op eenheid van de groep in kleding. Paars, oranje, bruin en groen zullen dan de kleuren zijn.” (Door: Pepiep, 21 september 2005, 3:25 pm)

“Waarom moet je erfgoed überhaupt levend houden? Volgens mij is dat nogal een tegenstelling. Iets wat in feite een museum is, ‘levend’ noemen. Niet dat het dood is of zo. Maar door het levend te noemen, suggereer je iets wat er niet is. Mensen lopen niet iedere dag in klederdrachten en zingen niet steeds een volkslied. Tenminste: IK zie ze niet.” (Door: Gast, 22 september 2005, 11:19 am)

“Daar gaat het om: erfgoed is volgens mij altijd dood. Alleen materieel erfgoed kun je bewaren in huizen, voorwerpen en documenten. Dans en muziek kun je documenteren maar moeten opgevoerd worden. Dus erfgoed is dood, alleen je maakt het levendig door het op te voeren.” (Door: Elske, 22 september 2005, 5:06 pm)

Er wordt een duidelijke tegenstelling gemaakt tussen levend en levendig maken. Volgens de discussianten is erfgoed in zekere zin altijd dood, namelijk iets uit het verleden dat je echter wel op een levendige manier voor een publiek kunt heropvoeren. Maar folklore is ook weer meer dan een museum, in ieder geval

meer dan een vitrinekast met voorwerpen. Er zijn er wel die de term 'levend museum' gebruiken, zoals dansmeester Jan Kloetstra tijdens de discussie op de laatste Nationale Volkscultuurdag, 'levend' omdat er in tegenstelling tot in een echt museum mensen dansen en muziek maken.¹⁰

Folklore is wel eens omschreven als een symbolische reproductie van wat ooit eens was, ter cultivering van de eigen identiteit.¹¹ Je kan het ook een vorm van musealisering noemen, waarbij in een museale context het verleden levend wordt gehouden. De folkloristen zijn zich bewust dat het op z'n hoogst een herinnering is die zij levend houden, en niet het oude gebruik zelf. Folklore is veel meer te beschouwen als een vorm van erfgoedbeleving, dan als een manier om oude volks-cultuur kunstmatig in stand te houden.

Verder is ieder zich ervan bewust dat onze visie op het verleden steeds weer verschuift. Dit komt het meest sprekend naar voren in het citaat van Pepiep, die denkt dat de hippies nog eens ooit folklore zullen worden. Het is heel eenvoudig om folklore in het belachelijke te trekken en vanaf de jaren zeventig tot nu is dit veelvuldig gebeurd. Maar als je folklore beschouwt als een vorm van erfgoedbeleving, en *niet* als een kunstmatig in stand houden van gewoonten en gebruiken, dan is er eigenlijk niet veel op af te dingen. Toegegeven: je moet er van houden. Maar in een tijd waarin steeds meer de nadruk komt te liggen op levendige vormen van erfgoedoverdracht, kan de folkloristische mogelijk een nieuwe kans krijgen. Dit was ook de achtergrond van het door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur geëntameerde Jaar van de Folklore, in 2005. Folkloristen laten op een prettige, toegankelijke manier zien welk verleden voor hen van betekenis is. Folklore biedt lering, maar net zo goed ook vermaak. Folklore verlevendigt historische sites, maar kan ook los van deze sites beoefend worden.

De musealiserende manier van 'levend' houden van erfgoed uit het verleden heeft ook een plek gekregen in openluchtmusea als het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem en het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. Deze musea hebben zich gespecialiseerd in het verzamelen van objecten op het terrein van het dagelijks leven. Een museum is natuurlijk bij uitstek een plek waar cultuur uit het verleden geënceneerd wordt. Interessant daarbij is, dat onze openluchtmusea zich de laatste tijd weer zeer actief betonen in het verlevendigen van hun attracties door middel van levende geschiedenis presentaties.

Het is belangrijk om over deze vormen van 'levend houden' verder na te denken. Reflectie is belangrijk, bijvoorbeeld reflectie over wat encenering doet met volkscultuur en welke indruk deze encenering op het publiek achterlaat. In het buitenland zijn er al enkele publicaties verschenen, uitgegeven door bijvoorbeeld English Heritage.¹²

Erfgoed promoten: de intermediaire instellingen

In Nederland wordt de term 'levend erfgoed' gebruikt in de titel van dit tijdschrift en wel in een dubbele betekenis. Enerzijds wordt er mee aangeduid dat onze visie op het verleden altijd dynamisch is, anderzijds wordt de reflectie op de activiteiten van de erfgoedinstellingen als uitgangspunt genomen, activiteiten die erop gericht zijn het erfgoed onder de aandacht te brengen van een breed publiek. De actieve relatie met het verleden zit ook in de naam van Erfgoed Actueel, het projectbureau van het ministerie van OCW, dat werd ingesteld voor "het stimuleren van het actief gebruik van cultureel erfgoed in het onderwijs".

Volgens UNESCO hebben intermediaire instellingen als het Nederlands Centrum voor Volkscultuur een taak in de promotie van immaterieel erfgoed.

Wanneer je via Google de termen levend erfgoed of *living heritage* intypt dan blijkt het meestal te gaan over projecten en programma's die geëntameerd zijn

vanuit het onderwijs of vanuit erfgoedinstellingen. 'Levend houden' wordt hier gebruikt in een

*De provinciale erfgoedhuizen
zouden meer aandacht moeten besteden
aan het immateriële erfgoed.*

specifieke betekenis. Onder het motto *Connecting People, Places and History* is bijvoorbeeld het Brisbane's Living Heritage Network actief (www.Brisbanelivingheritage.com). In Nieuw-Zeeland organiseert de organisatie Living Heritage onder andere diverse projecten voor scholen, gericht op zowel het materiële als het immateriële erfgoed (www.livingheritage.org.nz). In een museale context functioneren Living Heritage Museums, zoals dat van Furnace Town (www.furnacetown.com).

Zichtbaar maken

Het is de vraag of het immaterieel erfgoed in Nederland nu al de aandacht krijgt die het verdient. In zijn algemeenheid ligt in het werk van de provinciale erfgoedhuizen vaak nog het accent op het materiële erfgoed. Enkele jaren geleden bepleitte archeoloog en beleidsambtenaar van het Ministerie van OCW Wim Willems daarom voor de aanstelling van provinciale consulenten volkscultuur/immaterieel erfgoed, die

binnen de erfgoedhuizen dit aspect van het erfgoed zouden moeten ondersteunen en begeleiden.¹³ Hierdoor zou, binnen het erfgoedhuis, het immaterieel erfgoed een duidelijk gezicht krijgen.

De activiteiten van intermediaire instellingen liggen vooral op het attenderende (het zichtbaar maken van erfgoed) en op het educatieve vlak. Zorg voor erfgoed is niet zozeer het kunstmatig in stand houden van allerlei gewoonten en gebruiken, als wel het inzicht verschaffen in het rijke culturele verleden van Nederland door middel van cultuureducatie en door het organiseren van projecten en evenementen, waaronder ook levende geschiedenisfestivals. In dit kader kunnen we ook de meeste pogingen tot 'revitalisering' zien. In de kranten kun je tegenwoordig om de haverklap lezen dat 'tradities nieuw leven worden ingeblazen'. Dat kan net zo goed gaan om de herintroductie van de traditie van de haringuitdeling, in het Groningse dorpje Niekerk, als om het in ere herstellen van een traditioneel oogstfeest of het heropvoeren van een traditionele boerenbruiloft. Vaak dienen dergelijke 'revitalisaties' een educatief doel. De traditie van de brooduitdeling, die in het Noord-Hollandse dorpje Bergen hersteld werd, maakte bijvoorbeeld deel uit van een groter project ter gelegenheid van de festiviteiten rondom de Ruïnekerk. De organisatoren waren op zoek naar een evenement waarmee ze ook jongeren zouden kunnen trekken. De historicus in het gezelschap suggereerde de traditionele brooduitdeling in ere te herstellen. Niemand denkt dan de oude gebruiken werkelijk in volle glorie, in hun oude 'oorspronkelijke' vorm, hersteld worden. Het was eenvoudigweg een manier om jongeren bij erfgoed te betrekken. In deze vorm zal niemand bezwaar hebben tegen het 'opnieuw tot leven' brengen van erfgoed uit het verleden.

Conclusie

Immaterieel erfgoed is actueel en dynamisch sociaal-cultureel gedrag, dat in steeds weer aangepaste vormen wordt doorgegeven van generatie op generatie. Maar het verwijst ook, in de vorm van levende geschiedenis en van folklore, naar een op levendige wijze geësceneerd erfgoed, naar het beleavingsaspect, dat tegenwoordig zo belangrijk wordt gevonden in de erfgoedzorg. Voor zowel publiek als voor re-enactors zelf wordt het beleefd als een letterlijk in de huid kruipen van de geschiedenis.

In dit artikel heb ik willen laten zien dat immaterieel erfgoed een concept is dat het waard is om verder over na te denken. Het lijkt interessante perspectieven te openen voor erfgoed en voor erfgoedzorg in samenhang met erfgoedbeleving in Nederland. Omdat de

insteek samenvalt met de cultuur van het dagelijks leven, biedt het immaterieel erfgoed naar mijn mening, veel meer dan het toch altijd wat elitair gebleven materiële erfgoed, aansluiting met meer alledaagse vormen van historische cultuur, zoals die leven in brede lagen van de bevolking.

Noten

- 1 Over zijn rol in het erfgoedveld en hoe het centrum zich verhoudt tot de UNESCO conventie over het immateriële erfgoed heeft het Nederlands Centrum voor Volkscultuur inmiddels enkele publicaties uitgebracht, met als belangrijkste mijn boekje *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, dat in 2004 verscheen.
- 2 George Muskens, *Immaterieel cultureel erfgoed in Nederland. Rapportage op basis van interviews met 33 deskundigen* (Lepelstraat 2005).
- 3 Christoph Wulf, 'Crucial points in the Transmission and Learning of Intangible heritage', paper given at the Regional Meeting on the Promotion of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage for countries of Europe and Northern America, Kazan (Russia), 15-17 December 2004.
- 4 Op landelijk niveau zijn de groepen verenigd in het Landelijk Platform Levende Geschiedenis, zie de website www.lplg.nl.
- 5 M. Jacobs, 'Moeilijk om te verzamelen? Immaterieel cultureel erfgoed en musea', in: *Museumpeil* (2005) nr. 23, 29-32.
- 6 J.H. Kruizinga, *Levende folklore in Nederland en Vlaanderen* (Assen 1953) 6.
- 7 S.J. van der Molen, *Levend Volksleven. Een eigentijdse volkskunde van Nederland* (Assen 1961) 8.
- 8 Cruys Voorbergh, *Erfenis van eeuwen* (Amsterdam 1941) 41.
- 9 Theo Meder, 'The making of... De Eerste Nationale Verteldag (6 juni 2004)', in: *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history* 1 (2004) nr. 1, 22-27.
- 10 Jan Kloetstra gebruikte de term in de discussie tijdens het folkloresymposium op de Nationale Volkscultuurdag in Fort Voordorp op 22 oktober 2005.
- 11 Zie met name het proefschrift van Renze Brouwer, *Toerisme in de arena. Een sociologische reflectie op de betekenis van toeristische attractievorming voor de sociale en fysiek-ruimtelijke omgeving in de Euregio Maas-Rijn* (Wageningen 1999) 236. Ik nam deze definitie over in Albert van der Zeijden, 'Volkscultuur als immaterieel erfgoed. Folklore tussen vermaak en betekenisgeving', in: *Vrijtijdstudies* 23 (2005) nr. 1, 7-16.
- 12 Zie bijvoorbeeld V. Holt, *Living the past* en John Fairclough, *History through roleplay*. www.heritage.com.
- 13 Wim Willems in: Ineke Strouken, 'Inleiding', in: Ineke Strouken & Albert van der Zeijden (redactie), *Het verhaal achter het erfgoed. Regionale geschiedenis en volkscultuur als bindmiddel* (Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Utrecht 2001) 7-10, aldaar 10.

Natuur als museaal monument

Herbert Mattie
kunsthistoricus
en tentoon-
stellingsmaker

Het Heimans diorama meets Panorama Mesdag: zo is het Biologisch Museum in Stockholm te omschrijven.

De bezoekers van dit ruim honderd jaar oude museum worden omringd door een verstarde versie van de Scandinavische dierenwereld, in de setting van zijn natuurlijke habitat.

Het is een gelukkige omstandigheid dat dit 'proto-type' van alle latere natuurdiorama's in zijn oorspronkelijke staat bewaard is gebleven. Het museum was in de tijd van zijn opening baanbrekend, omdat het gebouwd werd vanuit een nieuw educatief concept en omdat het zich bediende van een presentatievorm die afkomstig was uit de wereld van het massa-amusement.

Wie niet naar het Biologisch Museum op zoek is, zal er ondanks de curieuze vorm makkelijk voorbij lopen. Het ligt in de luwte van het beroemde openluchtmuseum Skansen, dat honderdduizenden bezoekers per jaar trekt. In het Biologisch Museum gaan dagen voorbij zonder dat er één bezoeker binnengaat. Toch loont het de moeite om een bezoek aan beide musea te combineren, omdat ze als bewaarders van respectievelijk cultureel en natuurlijk erfgoed een voor Zweedse begrippen logische twee-eenheid vormen.

In de negentiende eeuw kende Zweden een nationalistisch getinte culturele beweging, die als doel had om de verbondenheid die de Zweden van oudsher met hun natuurlijke leefomgeving voelden, vorm te geven en te bewaren. Voor parallelle ontwikkelingen in Nederland verwijs ik hier gaarne naar A.A.M. de Jongs in 2001 verschenen boek *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815- 1940*.

Voorals toe in de tweede helft van de eeuw het platteland leegliep – veel Zweden verruilden het boerenbestaan voor dat van arbeider in de groeiende industrie, of emigreerden naar Amerika - werd de nationale identiteit in nauwe samenhang met de natuur het hoofdonderwerp van kunst, muziek en literatuur. Ook de diorama's die in dit tijdperk ontstonden, passen in deze traditie.

De bouwer van de eerste diorama's was Gustaf Kolthoff, een selfmade bioloog en bezeten preparateur, die tevens vermaard was om zijn jagerskwaliteiten. Geïnspireerd door deze combinatie van talenten, streefde hij een nieuw soort natuureducatie na. De gebruikelijke opstelling van natuurhistorische collecties bestond uit zalen vol vitrinekasten met eindeloze rijen opgezette beesten, gerangschikt naar soort en verwantschap. Behalve dat het gebrek aan amusementswaarde in deze musea het grote publiek buiten de deur hield, leerden dergelijke opstellingen de bezoeker niets over de zaken die Kolthoff juist van fun-

damenteel belang achtte voor een begrip van de natuur. Ook in de meeste natuurboeken lag de nadruk op soortbeschrijving. En levende dieren in dierenparken waren gehuisvest in verblijven die als voornaamste criterium hadden dat het dier zich niet voor de bezoekers kon verstoppen.

Alleen een diorama kon laten zien waarom een dier er in verschillende seizoenen anders uitziet, waar het zijn hol bouwt of nest aanlegt, hoe een schutkleur functioneert, en welke dieren en planten samen een ecosysteem – al bestond dat woord nog niet – vormen, allemaal aspecten die Kolthoff door zijn ervaring als jager door en door kende.

Zweedsheid

Nadat hij al kleinere diorama's had gebouwd in Källeviken en in de universiteit van Uppsala, werd Kolthoff in 1892 in de gelegenheid gesteld een geheel nieuw museum in Stockholm in te richten. De financiering werd geregeld door de initiatiefnemers, een gezelschap van hooggeplaatste figuren, wetenschappers en rijke industriëlen, die zich hadden verenigd in de 'Biologisch Museum - Maatschappij'. Dat juist deze lieden zich sterk maakten voor publieksvriendelijk natuuronderwijs was niet louter ingegeven door hun wens om de eigen affiniteit met de dierenwereld te delen. Sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw waren er verschillende grote stakingen en arbeidersonlusten geweest, waarvan sommige een bloedige afloop hadden gekend. Juist de klasse die het meest van de industrialisering profiteerde, hoopte dit verontrustende bijproduct van de vooruitgang te bestrijden door typisch Zweedse waarden, samengevat onder de titel 'Zweedsheid', te propageren. Het traditionele bestaan op het platteland, in harmonie met de omringende natuur, werd gezien als de sterkste uitdrukking van die waarden.

Koning Oscar II stelde een stukje grond beschikbaar op Djurgården, een eiland in Stockholm dat als koninklijk jachtterrein dienstdeed. Hier was twee jaar eerder het openluchtmuseum geopend, en er werd gebouwd aan het Noords Museum, beide instituten die, met dezelfde motivatie als achtergrond, als doel hadden de cultuur van Zweden en de andere Scandinavische landen te conserveren.

Bouw en inrichting van het museum

Er werd bepaald dat het nieuwe museum de vorm moest hebben van een panorama: een uitzicht dat ononderbroken in de rondte loopt, waardoor de bezoeker de indruk heeft dat hij zich middenin het tafereel bevindt. Als voorbeeld kon een panorama van een historische veldslag dienen dat enkele jaren eerder in de stad was opgericht. Dit panorama is, zoals de meeste van zijn soortgenoten, afgebroken in de tijd dat

de massa zich in bioscopen aan een nog veel aantrekkelijker, want bewegende, schijnwereld ging vergapen.

De Biologisch Museum - Maatschappij stelde een architect aan, die al na een maand een ontwerp presenteerde. Zijn museum zag eruit als een Middeleeuwse staafkerk van het type dat ook in de negentiende eeuw nog vooral in Noorwegen aangetroffen kon worden. Hoewel het geen voor de hand liggende vorm lijkt voor een natuurmuseum - vermoedelijk had de architect het gebouw al eerder voor een andere bestemming ontworpen - sloot het wel aan bij de opgeleefde interesse voor het nationale erfgoed, en in ruimere zin, voor de Noordse identiteit. Bovendien vormde Zweden in de negentiende eeuw een politieke unie met Noorwegen, wat ook in het diorama, door de aanwezigheid van een Noorse fjord, onderstreept wordt. Alleen een hoge toren die in het oorspronkelijke ontwerp was opgenomen, kwam op last van de koning te vervallen, om de kerk-achtige uitstraling iets af te zwakken en het gebouw beter in de bosrijke omgeving te laten passen.

Gustaf Kolthoff verzamelde en prepareerde met zijn assistenten duizenden beesten, en selecteerde tegelijk bomen, struiken, mos en nesten met eieren. De bouw vorderde snel, en toen de rotspartijen klaar waren, kon de achtergrondschilder aan de slag. Dit was Bruno Liljefors, Zwedens beroemdste schilder van natuurtaferelen, en net als Kolthoff een fervent jachtliefhebber.

Liljefors toonde zich in zijn werk ook zeer gefascineerd door de schutkleuren waardoor dieren in het landschap lijken op te gaan, een specialisme dat uitstekend bij Kolthoffs uitgangspunt paste. Darwins theorieën waren enkele jaren eerder in een Zweedstalige publicatie verschenen, en in diens visie op de relatie tussen het uiterlijk van dieren en hun omgeving zagen Kolthoff en Liljefors een bevestiging van wat ze in de natuur al zo vaak met eigen ogen hadden gezien. Het werd hun streven dat het diorama een uitdrukking moest zijn van de strijd om het bestaan, esthetisch, dat wel, maar niet lieflijker dan de werkelijkheid.

Liljefors schilderde het panorama op een vlote, haast impressionistische manier, die rijk aan stemming is en waarmee een visueel effect wordt bereikt dat veel sterker is dan wanneer een zo groot mogelijk realisme nagestreefd zou zijn. De op de platte wand geschilderde achtergrond en de nagebouwde rotsen, stranden en bos gaan onzichtbaar in elkaar over, een illusie die vervolmaakt wordt door het natuurlijke licht dat door grote, voor de bezoeker onzichtbare, dakramen naar binnen valt.

Vanaf twee boven elkaar gelegen galerijen, die met elkaar verbonden zijn door een sierlijke dubbele wenteltrap, heeft de bezoeker zicht op acht regio-

Het Biologisch Museum in Stockholm ging pionierend te werk in het gebruik van diorama's

door het feit dat een biologieles in het museum nog steeds een vast programma-onderdeel is voor veel lagere schoolklassen uit Stockholm en omgeving. Daarbij heeft het diorama in de loop van de tijd een tweede, actuele, betekenis verworven, als drie-dimensionaal archief van een niet meer bestaande leefomgeving. Deze meerwaarde heeft ook het American Museum of Natural History in New York recentelijk doen besluiten zijn diorama's aan een grootscheepse restauratie te onderwerpen.

Verscheidene natuurdiorama's zijn onder invloed van veranderde educatieve inzichten afgebroken. Een gebrek aan artistiek gehalte van de achtergrondschildering of de preparateurskunst heeft bij sommige diorama's geleid tot een ontmanteling die terecht te noemen is. Juist de onbetwiste kwaliteit op deze gebieden heeft het Stockholmse museum de tijd doen doorstaan, al is het onderhoud wel eens zo slecht geweest dat het landschap bedekt was onder een werkelijke sneeuwlaag en de bomen bewoond werden door levende wilde eekhoorns. Maar na een omvangrijke hersteloperatie in de jaren negentig van de twintigste eeuw, verkeert het weer in dezelfde staat als in het jaar van zijn opening, waardoor het een attractieve momentopname toont van de Noordse natuur aan het eind van de negentiende eeuw. Bovendien is het Biologisch Museum een uniek museaal monument waarin de traditie van het educatieve natuurdiorama op haar hoogtepunt bewaard is gebleven.

Literatuur

- G. Brusewitz (redactie), *Natur och illusion. Biologiska Museet* (Stockholm 1993).
- A. Ellenius, *Bruno Liljefors. Naturen som livsrum* (Stockholm 1996).
- Jonas Berg, 'Dräckt dockor – Hazelius och andras', in: *Fataburen* (jaarboek 1980 Nordiska Museet en Skansen) 9-28.
- M. Conan, 'The Fiddler's Indecorous Nostalgia', in: T. Young & R. Riley (redactie), *Theme Park Landscapes: Antecedents and Variations* (Washington 2002).
- M. Facos, *Nationalism and the Nordic Imagination. Swedish Art of the 1890's* (Berkeley/Los Angeles/Londen 1998).
- S. Moser, 'The dilemma of didactic displays: Habitat diorama's, life-groups and reconstructions of the past', in: N. Merriman (redactie), *Making early histories in museums* (Londen 1998) 65-116.
- B. Stoklund, 'International Exhibitions and the New Museum Concept in the Latter Half of the Nineteenth Century', in: *Ethnologia Scandinavica*, 23 (1993) 87- 113.
- I. Svanberg, H. Tunón en B. Petterson (redactie), *Människan Och Naturen: Etnobiologi i Sverige* (Stockholm 2001).
- K. Wonders, *Habitat Dioramas. Illusions of Wilderness in Museums of Natural History* (Uppsala 1993).

De Heiligdomsvaart van Maastricht

Religieus hoogfeest of toeristisch spektakel?

Ankie Hoefnagels

lid van de Kenniskring
Toerisme en Cultuur
van de Hogeschool
Zuyd en docent
communicatie-
management aan de
Hoge Hotelschool
Maastricht

Op het eerste gezicht lijken religie en toerisme twee onverenigbare grootheden. Toch blijkt er in de praktijk steeds meer sprake van grensverkeer. Het toerisme heeft de religie ontdekt als leverancier van 'authentieke' ervaringen. Omgekeerd ziet de kerk in het zogenoemde reli-toerisme een mogelijkheid om nieuwe doelgroepen aan zich te binden. Hoe zoiets in de praktijk in zijn werk kan gaan, blijkt uit dit artikel over de Heiligdomsvaart in Maastricht.

Het bezoek van Paus Benedictus XVI aan Keulen tijdens de Wereldjongerendagen in augustus jongstleden, leverde beelden op van meisjes in naveltruitjes die in extase 'papa, papa' riepen en priesters met hoog boord die gitaarspelend de polonaise liepen met een bonte stoet jongeren. De Wereldjongerendagen trokken een miljoen bezoekers. Ontegengesteld oefenen religieuze manifestaties aantrekkingskracht uit op een groeiend aantal mensen. Terwijl de cijfers over ontkerkelijking in West-Europa anders lijken aan te geven, hebben steeds meer mensen behoefte aan verdieping en bezinning. Dit blijkt ook uit de groei van het religieus toerisme. De toerist als moderne pelgrim, en reli-toerisme als de nieuwste toeristische marketing niche? Hoe kan religieus erfgoed tegelijkertijd authentiek en modern zijn? Aan de hand van de Maastrichtse Heiligdomsvaart als illustratieve casus beoogt dit artikel een antwoord te geven op deze en andere vragen die samenhangen met de ontwikkeling van het religieus toerisme in deze tijd. Allereerst wordt aandacht besteed aan de geschiedenis van de Heiligdomsvaart. Daarna komen de intenties van de huidige organisatoren aan bod en hun pogingen de Heiligdomsvaart in een nieuw jasje te steken. Als derde volgen de resultaten van een onderzoek naar het profiel en de motieven van de bezoekers. Dit onderzoek werd, onafhankelijk van de organisatie, uitgevoerd door de Kenniskring Toerisme en Cultuur van de Hogeschool

Zuyd. Op basis van dit onderzoek volgt tenslotte een aantal aanbevelingen om van de Heiligdomsvaart ook in de toekomst een succesvol evenement te maken.

De Heiligdomsvaart door de eeuwen heen

Een Heiligdomsvaart is een religieus en cultureel evenement dat eenmaal in de zeven jaar plaatsvindt. Tijdens een heiligdomsvaart, die altijd is verbonden aan een erkende bedevaartsplaats, worden plechtig relieken in het openbaar getoond. De site waar de pelgrims naar toe komen is de Servaasbasiliek. De Heiligdomsvaart van Maastricht is georganiseerd rondom de naamdag van de heilige Servatius, de eerste bisschop van Maastricht, volgens de overlevering gestorven op 13 mei 384. Van Sint Servaas werd gezegd dat hij de sleutel tot de Hemelpoort in Rome persoonlijk van Petrus had ontvangen. Ook zijn gave om plotseling opkomende koorts te genezen bezorgde hem veel vereerders. Het maakte zo'n diepe indruk, dat zijn graf al snel vele pelgrims trok. De Servaasbasiliek werd het eindpunt van een pelgrimsroute. Aan de uitgesleten drempel van de Servaasbasiliek is te zien hoeveel pelgrims in de loop der eeuwen de weg naar Sint Servaas hebben gevonden. De eerste officiële vermelding van de Maastrichtse Heiligdomsvaart dateert uit het jaar 1391.

Tijdens zo'n Heiligdomsvaart barstte de stad

uit haar voegen en waren er vele activiteiten. Ook toen had men al uiteenlopende motieven om op pelgrimage te gaan. Veel pelgrims kwamen naar de Heiligdomsvaart om buitengewone geestelijke gunsten te verkrijgen in de vorm van aflaten. Er waren zelfs professionele pelgrims, die door een ander betaald werden om een aflat te verdienen en ondertussen de bloemetjes buiten zetten. Achteraf kochten de pelgrims beeldjes, pelgrimsinsignes of gedrukte afbeeldingen van relieken. Het hoogtepunt van de Heiligdomsvaart was natuurlijk de toning van de relieken vanaf de buitengalerij van het priesterkoor van de Sint Servaasbasiliek. Stadsmuzikanten lieten hun bazuinen over het stampvolle Vrijthof schallen. De gelovigen bliezen op hun beurt op pelgrimshoorns en overall klonk het gehuil van pelgrims. Na het luiden van de klokken klonk dan de aankondiging van de toning. Na een aantal toningen was de ceremonie afgelopen.

De plechtigheden moesten de pelgrims herinneren aan het voorbeeldige leven van de heiligen en diende als een aansporing om als goed Christen door het leven te gaan. Kwamen er in 1496 nog zo'n 100.000 pelgrims, in de loop van de zestiende eeuw verdween deze traditie, mede door de Reformatie en de daaropvolgende heerschappij van de Protestantse Kerk. Pas in de late negentiende eeuw werd het evenement weer in ere hersteld en werd een boegbeeld van de katholieke emancipatie.¹

De Heiligdomsvaart in een nieuw millennium

Tegenwoordig ligt de organisatie van de Heiligdomsvaart van Maastricht in handen van het Graf van Sint Servaas, een aan het Bisdom gelieerde stichting. Deze stichting heeft als doel het erfgoed van Sint Servaas te bewaren en te verspreiden. De organisatie ziet in dat, wil men ook in de toekomst bezoekers blijven trekken, het evenement aansluiting moet vinden bij de leefwereld van jonge mensen. Zij heeft daarom een aantal maatregelen genomen. Allereerst is er een regisseur aangetrokken die, in nauw overleg doch met artistieke vrijheid, de traditionele processie een moderne dimensie heeft gegeven. Daarnaast is gekozen voor een programma met een mix van religieuze en wereldse elementen. Voorbeelden van het laatste zijn popconcerten en filmvoorstellingen in de open lucht. Tenslotte heeft de organisatie een omroepster van de lokale televisiezender L1 aangetrokken om de public relations van het evenement te verzorgen.

Was de Heiligdomsvaart in het verleden een puur religieuze aangelegenheid, bij de meer recente edities wilden de organisatoren kiezen voor een moderne aanpak, waarbij een thema als rode draad door het programma loopt. Het thema van de 53e Heiligdomsvaart,

die gehouden werd van 1 tot en met 11 juli 2004, was 'Wij zijn de tijd', gebaseerd op woorden van kerkvader Augustinus (354-430).

Wij zijn de tijd

*De mensen zeggen: de tijden zijn slecht,
De tijden zijn zwaar.
Laten we goed leven
En de tijden zullen goed zijn.
Want de tijd, dat zijn wij,
En zoals we zijn,
Zo zullen de tijden zijn.....
Waarom zijn wij bedroefd
En maken we ons beklag bij God?
Men zegt: omdat de wereld slecht is...
Maar wat is een slechte wereld?*

*Toch niet de hemel
Of de aarde of het water?
Toch niet de vissen
Of de vogels of de bomen?
Die zijn alle goed.*

*Maar slechte mensen
Maken de wereld slecht.
En goede mensen maken de wereld goed.*

*Augustinus
Preek 80,8 (PL 34, 498)*

De Stichting het Graf van Sint Servaas, organisator van de Heiligdomsvaart, wilde met dit thema uitnodigen tot bezinning over de vraag hoe we met onze tijd omgaan. Het is immers een gegeven dat mensen geen tijd meer voor elkaar hebben en oppervlakkig leven. Naast een religieuze betekenis van het evenement, had het gekozen thema dus een duidelijke morele boodschap.

Ingetogen en opgetogen

De organisatie gaf regisseur Cees Rullens de opdracht om het thema 'Wij zijn de tijd' uit te werken. Rullens kan bogen op uitgebreide ervaring met het maken van historische voorstellingen met amateurs. Zo regisseerde hij onder meer het Draaksteken in Beesel. Hij besloot om een 'ingetogen' en een 'opgetogen' versie van de Ommegang te maken. In de eerste ommegang lag de nadruk meer op de religieuze beleving, in de tweede kwam het 'achter de muziek aan gevoel' wat meer aan bod. Bijvoorbeeld met dansende jongeren en amateurtoneelverenigingen die druk mobiel telefonierend het tijd-thema uitbeeldden. Een keuze die wellicht gemaakt is om het religieuze

>

en profane karakter van de Ommegang te scheiden? Cees Rullens: "Ik ben zelf gaan interpreteren. Van het volk, voor het volk. Een voorstelling met alleen puur religieuze elementen voor een publiek van duizenden is in deze tijd niet meer te maken. Daarom kozen we voor de splitsing. Mensen konden kiezen welke versie hen het meest aansprak." Rullens' voorstel om de toeschouwers in een spontaan volksfeest achter de processie op te laten trekken naar het Vrijthof werd door de organiserende Stichting Graf van Sint Servaas afgewezen. Angst voor al te uitbundige taferelen, maar vooral voor chaotische situaties op het Vrijthof, waar tal van kerkelijke en maatschappelijke hoogwaardigheidsbekleders de Ommegang gadesloegen vanaf de VIP-tribune, gaf daarbij de doorslag.

Poort naar de hemel

Rondom het thema, 'Wij zijn de tijd', werd een festival georganiseerd met religieuze, maar ook culturele evenementen. Zo waren er na de openingsplechtigheid bij de Servaasbron tal van pontificale eucharistievieringen, pelgrimages en andere religieuze plechtigheden. Daarnaast was er een uitgebreid cultureel programma, het Vrijthof-festival, met optredens van de tenor Alessandro Saffina en de popgroep Bløf, en een tentoonstelling getiteld 'Heiligen en Idolen'. Deze tentoonstelling gaf op aansprekende wijze een overzicht van de geschiedenis en betekenis van de Heiligdomsvaart. Zo konden bezoekers de "poort naar de hemel" openen door uit een enorme sleutelbos de juiste te kiezen. Ook werden heiligen en religieuze symbolen met behulp van digitale technieken omgetoverd tot idolen uit de moderne tijd; van Maria via Madonna (het popidool) naar Máxima bijvoorbeeld.

De grootste trekpleister van de Heiligdomsvaart werden de twee Ommegangen op de zondagen. Ging het oorspronkelijk alleen om de reliekentoning, nu zijn de Ommegangen uitgegroeid tot een stoet met zo'n tweeduizend deelnemers. Groepen dragers van relieken en kostbare borstbeelden, muziekkorpsen, toneel- en dansgroepen geven kleur aan de stoet. Het hoogtepunt is de toning van de Noodkist, een middeleeuws reliekschrijn van onschatbare waarde, dat alleen voor de Ommegangen uit de Schatkamer van de Servaasbasiliek wordt gehaald. De ingetogen Ommegang van 4 juli trok in 2004 zo'n 75.000 bezoekers, de opgetogen versie van 11 juli meer dan 90.000.

Bij zijn invulling van het thema 'Wij zijn de tijd' had Rullens overigens niets dan lof voor samenwerking met de kerkelijke leiders: "Deken Hanneman en andere priesters stonden voor alles open." De meeste moeite kostte het hem om Maastrichtse muziekkorpsen samen te laten werken en jongeren te porren om mee

te lopen met de Ommegang. Volgens Rullens zouden jongeren veel eerder warm moeten worden gemaakt voor deelname aan de Ommegang. En de scholen zouden daarbij een goede rol kunnen spelen: "Als ik het nog eens mag doen, dan moeten we daar alles op inzetten. Pubers, waaronder mijn kinderen, kreeg ik pas enthousiast toen ze de tentoonstelling 'Heiligen en Idolen' zagen. Die link tussen Sint-Servaas en de idolen van deze tijd vonden ze wel spannend. Ik heb ze aan het dansen gekregen, tussen twee wagens met op de ene 'nieuwe heiligen' als Moeder Theresa en Nelson Mandela en op de andere Harry Potter en popidolen. Er resoneerde iets bij ze. Ze zullen in ieder geval nooit meer roepen dat godsdienst flauwekul is", aldus Cees Rullens. Dat nogal wat mensen de Ommegangen te modern vonden, deert Rullens niet. "Uit klachten over moderniteit blijkt betrokkenheid. Ik heb de grenzen verkend en dat leidt tot reacties. De opzet van de tocht was om van lawaai naar de verstilling te leiden. Als de Noodkist langskomt, kun je een speld horen vallen. Ik wilde ook geen bordjes met uitleg. Het religieus ABC behoort niet tot mijn taak. Het gaat me om de totale beleving." Ook Sannie Straatman, een Maastrichtse beeldend kunstenaar, die de Ommegang bezocht met haar drie kinderen van zes, acht en tien, beaamde dat het evenement een bijzonder effect heeft: "Die totale stilte, terwijl er toch duizenden mensen langs de kant staan. Dat is echt indrukwekkend".

Onderzoek

De Kenniskring Toerisme en Cultuur van de Hogeschool Zuyd deed tijdens de Ommegangen van 4 en 11 juli onderzoek naar het profiel, de motivatie en het gedrag van de bezoekers.² Daaruit bleek onder meer dat de gemiddelde bezoeker 54 jaar was, met een relatief hoog inkomens- en opleidingsniveau. Met andere woorden: een dominante vertegenwoordiging van de actieve senioren. Minder dan 5% van de bezoekers was jonger dan 20 jaar. Dit zou kunnen wijzen op het feit dat maar weinig jongeren zich aangesproken voelen door een evenement van de katholieke kerk, maar ook dat men zich pas op hogere leeftijd bewust wordt van een spirituele behoefte. Verder had een aanzienlijk deel van de bezoekers, namelijk 53%, al eens eerder een Heiligdomsvaart bezocht. Daarnaast viel op dat tweederde van de bezoekers uit de regio Zuid-Limburg afkomstig was. Dat de Heiligdomsvaart voor velen een dagbesteding was, viel ook op te maken uit het feit dat slechts 11% van de bezoekers in een hotel of andere accommodatie overnachtte. Navraag bij een vijftal hotels bevestigde dit beeld. Zij gaven aan geen significant hogere bezettingsgraad te hebben tijdens de weekeinden van de Heiligdomsvaart. Bovendien bood de kerk pelgrims overnachtingsmoge-

lijkheden aan. Daarnaast logeerde een aantal bezoekers bij familie. Van de bezoekers die niet uit de regio afkomstig waren, bezocht de meerderheid ook een andere attractie. Kerken werden het meest genoemd. Mogelijk brachten deze mensen voor of na de Ommegang een bezoek aan de Servaasbasiliek. Slechts 25% van de ondervraagden gaf aan religieuze motieven te hebben. Culturele motieven werden door 35% van de respondenten genoemd. De overige 40% kwam naar de Heiligdomsvaart om redenen als ontspanning, een combinatie met familiebezoek of vakantie. De meerderheid van de bezoekers geeft daarmee blijk van culturele interesse. Wat de tevredenheid van de bezoeker betreft, mag er gesproken worden van een hoge waardering; 74% waardeerde de Ommegang met het cijfer acht of hoger. Een grote meerderheid vond de Ommegang bovendien een goed georganiseerd en aantrekkelijk schouwspel. Toch vond één op de tien bezoekers dat er onvoldoende balans was tussen religie en vermaak. Deze mensen gaven veelal aan

het schouwspel te modern te vinden. Het ontbreken van traditionele elementen als een stoet van bruidjes (in maagdelijk wit geklede communicantjes) werd nogal eens genoemd. Een aantal mensen had graag meer religieuze symboliek, in de vorm van relieken en monstransen gezien. En ten slotte werd regelmatig het ontbreken van hoge geestelijken als kardinalen en bisschoppen in de stoet genoemd.

Conclusies uit het onderzoek

Welke conclusies zouden we uit deze onderzoeksresultaten mogen trekken? Het eerste dat opvalt, is dat veel van de bezoekers afkomstig zijn uit de regio. Het sluit aan bij een constatering van Frans Schouten in een eerdere aflevering van *Levend Erfgoed*: “Naarmate de wereld meer groeit in de richting van een Global Village, des te groter is de noodzaak je te identificeren met het eigene. (...) Culturele identiteit is de wens het unieke van de eigen cultuur, taal en identiteit en de daarbij behorende waardesystemen te koesteren.”³

De kruisridders vormen een historisch onderdeel van de optocht

Deze trend wordt ook wel aangeduid met de term glocalisering, de tegenhanger van globalisering.

Een meerderheid van de bezoekers gaf daarbij blijk van religieuze of culturele interesse. Volgens Wil Munsters is de mate van culturele interesse bepalend voor de invloed van de toeschouwer op het religieuze karakter van het evenement.⁴ In het verlengde hiervan zou men kunnen stellen dat er in dit geval geen gevaar lijkt voor erosie of secularisering van de religieuze traditie. De Heiligdomsvaart lijkt, net als Carnaval, een traditie te zijn waarbij het uitvoeren van rituelen, gecombineerd met ieders persoonlijke spirituele beleving, leidt tot een gevoel van saamhorigheid. In een blijmoedige sfeer genieten van elkaars gezelschap,

Maastrichtse noemde deze combinatie 'Slivveneer, beer en vööl plezier' (Onze Lieve Heer, bier en veel plezier). Maastrichtenaren hebben de gave om van alles een feestje te maken.

Een ander effect van de Heiligdomsvaart zou, in navolging van Mira Shackley in haar boek *Managing Sacred Sites*, het creëren van sociale cohesie kunnen worden genoemd.⁶ Voor een evenement zoals de Heiligdomsvaart zijn jaren van voorbereiding nodig en worden duizenden vrijwilligers betrokken. Daardoor leeft het evenement sterk in de regio en heeft het een bindend effect. In de uitzending van het televisieprogramma Studio RKK van 27 april 2004,

Met uitgestrekte hand:
een modern element in
de Ommegang

van spijs en van drank. Dat laatste klinkt wellicht als vloeken in de kerk, maar hoeft het zeker niet te zijn. Volgens deken Hanneman: "Het hart van de Heiligdomsvaart zijn de religieuze vieringen. Zonder die is er geen Heiligdomsvaart.

Maar zoals ook Kerstmis een buitenkant heeft, kribje, liederen, bommen, tierelantijnen, zo heeft ook de Heiligdomsvaart een buitenkant. Die buitenkant is aandacht voor cultuur, voor muziek, voor verboudering. Dat zijn elementen die bij de Heiligdomsvaart horen. Zoals bij ieder katholiek feest de religieuze plechtigheid gevolgd wordt door een gezamenlijk eten, of een bij elkaar zijn."⁵ Nadat de Noodkist uit het zicht is verdwenen, stuift de menigte inderdaad met opvallende gretigheid uiteen om een plekje in de stampvolle cafés te bemachtigen. Een rasechte

met de veelzeggende ondertitel 'Rond Kerk en Kroeg', vertelden drie generaties van de familie Meertens over hun deelname aan de Heiligdomsvaart: "We zijn er allemaal mee opgegroeid. Het is een gebeuren van de stad. Daar hoor je gewoon bij te zijn", zegt vader Hans Meertens in de uitzending. Op de vraag of de Heiligdomsvaart een religieus of cultureel evenement is antwoordt Meertens: "Het is toch meer religieus, want daar liggen de wortels. Maar het is zeker ook cultureel. Immers je viert het ook. En door de culturele evenementen komen meer mensen in aanraking met religie." Dat laatste zal voor de kerk geen onwelkom neveneffect zijn.

Beleving versus vermaak?

Als conclusie zou men kunnen stellen dat bij de Heiligdomsvaart religieuze beleving en vermaak niet

op gespannen voet staan met elkaar. De pelgrim met religieuze drijfveren is een natuurlijk een veel gemotiveerder dan de dagrecreant. Hij is maanden bezig met de voorbereiding van zijn tocht, de reis en de aankomst. Voor de gewone toerist is het proces veel eenvoudiger. Dat kan tot spanningen tussen beide bezoekersgroepen leiden, maar het hoeft niet. De voorwaarde is dat, aldus Shackley, dat het sacrale van het evenement alle bezoekers raakt en hen al dan niet bewust in contact brengt met iets 'hogers'. De gewijde stilte die over de menigte bezoekers daalde wanneer de Noodkist voorbijkwam, vormde het levende bewijs van deze stelling. Bij sommigen stromen de tranen over de wangen, anderen kijken voor zich uit in stille verwondering.

Toch is er wel een aantal zaken dat aandacht behoeft, wil men de Heiligdomsvaart ook in het komend millennium veilig stellen als religieus/cultureel erfgoed. Allereerst is daar de mate van moderniteit van het evenement. Het toevoegen van wereldlijke elementen aan een religieus schouwspel spreekt aan de ene kant een breder publiek aan. Anderzijds verdunt het mogelijk de kracht van de religieuze boodschap en de authenticiteit en 'magie' van het ritueel. De Heiligdomsvaart van Tongeren, die zeer traditioneel is, wordt door velen geroemd om zijn verpletterende schoonheid en authenticiteit. Die discussie zal in de kerkelijke organisatie zeker gevoerd moeten worden.

Daarnaast verdient het educatieve aspect meer aandacht. De tentoonstelling 'Heiligen en Idolen' sprak kinderen en jongeren zeer aan dankzij de duidelijke tekst en uitleg, maar ook het creatieve gebruik van moderne technologie. Tijdens de Ommegangen werd echter niets uitgelegd. In een tijd waarin nog weinig jonge mensen wekelijks een kerk bezoeken en/of godsdienstonderwijs krijgen, verdient enige verklaring van wat Rullens het "religieus ABC" noemt aanbeveling.

Een ander mogelijk knelpunt is de vercommercialisering van het evenement. Het is de vraag of dure toegangskarten voor voorstellingen en tribuneplaatsen wel passen bij de boodschap van solidariteit die de kerk wil uitdragen. Er waren tevens nogal wat klachten over het feit dat de beste zitplaatsen bij een aantal religieuze vieringen waren gereserveerd voor genodigden. Natuurlijk stelt de financiering van een dergelijk mega-evenement de kerkelijke organisatie voor dilemma's. De Gemeente Maastricht stelde ruimhartig een subsidie van 160.000 Euro beschikbaar en faciliteerde de organisatie van het evenement. Maar dat bedrag dekt geenszins de enorme kosten. De gemeente zou de kosten en baten van een dergelijk evenement kunnen meten en op basis daarvan haar bijdrage vaststellen. Sponsoring en het aanbieden van de culturele activiteiten tegen marktconforme prijzen zijn in de toekomst

waarschijnlijk onvermijdelijk.

Reli-revival

Naast deze mogelijke bedreigingen, zijn er echter ook veel kansen voor een evenement als de Heiligdomsvaart. Zo staat religie onmiskenbaar in de belangstelling. Het Brabants Bureau voor Toerisme heeft onlangs het programma 'Mystiek Brabant' ontwikkeld op basis van onderzoek naar de haalbaarheid van en vraag naar reli-toerisme.⁷ Uit dat onderzoek bleek dat de religieuze sector welwillend staat ten opzichte van reli-toerisme, mits de activiteiten passend en respectvol zijn en de religieuze levensstijl van bijvoorbeeld kloosterlingen niet schaden. Het Brabants Bureau voor Toerisme heeft een productmix ontwikkeld van wandel- en fietsroutes in combinatie met verblijfsarrangementen waaraan het religieus erfgoed gekoppeld wordt en de beleving centraal staat.⁸ De aantrekkingskracht van het religieus erfgoed wordt vergroot door er een element van beleving aan toe te voegen. Materieel erfgoed wordt tot leven gebracht door immaterieel erfgoed in de vorm van verhalen. Ook de toeristische sector in Limburg heeft serieuze aandacht voor reli-toerisme. Zo wordt er een nieuwe pelgrimsroute ontwikkeld, de Camino Limburgium, met sacrale hoogtenpunten rond de kloosters van Echt en Steyl en de heilig verklaarde Dr. Edith Stein en Pater Arnoldus Jansen. De directeur van de VVV Zuid Limburg, Anya Niewierr, zegt in een interview in het blad *Volzin*: "Meestal wordt in het toerisme alleen geappelleerd aan het lichaam - wat kun je hier doen? - en de geest: cultuur. Wij willen daar die derde aan toevoegen: wat vind ik hier voor mijn ziel? Het Benedictijnenklooster Mamelis en het Redemptoristenklooster in Wittem ontvangen inderdaad ieder jaar honderdduizenden bezoekers en hebben daar een goede modus voor gevonden."⁹ Dom Ad Lenglet, Abt van het Benedictijnenklooster, in datzelfde blad *Volzin*: "Wij hebben altijd gasten ontvangen (...) Van onze kant is dat in de traditie ingebed. De VVV heeft dat op een manier gepromoot die ons niet op de verkeerde manier voorstelt, namelijk als een plaats waar mensen rust en bezinning kunnen vinden. Dat vind ik uitstekend." Dat de grens tussen waarachtig geloven en 'ietsisme' soms wat vaag is, vindt hij niet erg: "Wij veronderstellen dat mensen die bij ons komen op een of andere manier geraakt kunnen worden. Ook als ze nog niet geloven. Mensen dragen een gevoelig hart met zich mee - en de Heilige Geest kan zo'n hart raken."

Ter afsluiting

De groep mensen die geïnteresseerd is in spiritualiteit groeit. Daarnaast groeit, als gevolg van de

>

vergrijzing van de samenleving, de doelgroep van medioren (50-65 jaar) en senioren (65+). Wil men in de toekomst meer publiek trekken, dan verdient het aanbeveling om het evenement bij deze doelgroep te promoten; en dan niet alleen in Limburg, maar ook daarbuiten: in de rest van Nederland, maar zeker ook in de Euregio. Naast de 50+ groep moet men de jongeren niet vergeten. Veel jongeren zijn in deze tijd ontvankelijk voor zingeving en verdieping. Volgens emeritus-hoogleraar en oud-predikant Anne van der Meiden is de kerk gek als ze daar niet op inspeelt: "Collectief entertainment is nu eenmaal een trend. Men wil elkaar zien en samen fun hebben (.....) Je gaat toch ook niet meer naar Lourdes om te genezen, maar om iets te beleven. Deze jongeren (de bezoekers van de Wereldjongerendagen, A.H.) vertegenwoordigen de Noord-Europese pelgrim. Als in de supermarkt kiezen ze uit de katholieke leer wat hen goed uitkomt, wat hun leven verrijkt".¹⁰ Van der Meiden's opmerking is niet van enig sarcasme gespeend, maar er zit zeker een kern van waarheid in: de behoefte om *samen* iets te beleven dat verdieping geeft, is latent aanwezig. Men moet alleen de juiste snaar zien te raken bij het jonge publiek. De lage opkomst van jongeren bij het religieuze programma van de Heiligdomsvaart zal de organisatie van de volgende Heiligdomsvaart in 2011 dan ook voor een grote uitdaging stellen.

In een tijd waarin vakantie vieren een bijna religieus karakter heeft gekregen, biedt een goede samenwerking tussen kerk, overheid en de toeristische sector legio mogelijkheden om reli-toerisme op een duurzame manier te ontwikkelen. Toerisme kan zo een vehikel zijn om het sacrale te transformeren in duurzaam cultureel kapitaal. En tegelijkertijd stellen de toeristische interesse en inkomsten de kerk in staat om haar religieus kapitaal te behouden. Dat daarbij mogelijk ook zieltjes als rijpe appels in de moederschoot van de kerk vallen, is voor haar dan mooi meegenomen.

Met dank aan Arnoud Franssen, docent statistiek aan de Hoge Hotelschool Maastricht, en Marjan Melkert, lid van de Kenniskring Toerisme en Cultuur van de Hogeschool Zuyd.

Noten

1. Toon Jenniskens, 'Geschiedenis Heiligdomsvaart', in: *Wij zijn de tijd*, programmaboek Heiligdomsvaart Maastricht 1 t/m 11 juli 2004 (Maastricht 2004).
2. Het onderzoek bestond uit een enquête afgenomen onder 285 bezoekers van de beide Ommegangen. Daarnaast werden interviews gehouden met een tiental betrokkenen. Voor de enquête werd gebruikt gemaakt van de basis enquête van de onderzoeksorganisatie Atlas. De resultaten daarvan worden verwerkt in een internationale monitor voor cultuurtoerisme. Aan deze enquête werd, in overleg met de organisatie een aantal vragen toegevoegd.
3. Frans Schouten, 'Erfgoed als attractie', in: *Levend Erfgoed* 1 (2004) nr.1, 16-22.
4. Wil Munsters, *Cultuurtoerisme* (Leuven/Apeldoorn 1994).
5. Geciteerd in: *Katholiek Nieuwsblad*, 25 juni 2004.
6. Mira Shackley, *Managing Sacred Sites* (Londen 2001).
7. Krista van Rossum 'Mystiek Brabant; onderzoek naar de haalbaarheid van- en vraag naar reli-toerisme' in opdracht van het Brabants bureau voor toerisme, mei 2005. Zie ook: www.bbt.nl.
8. A.J. Bijsterveld en anderen, *Rijk Rooms Brabant. Lezend en fietsend door Mystiek Brabant* (Den Bosch 2005).
9. Lisette Thooft, 'Reli-toerist in eigen land', in: *Volzin, Tijdschrift voor Zingeving*, 17 augustus 2004.
10. Margreet Vermeulen, 'Pretpelgrims', in: *De Volkskrant*, 2 augustus 2005.

Literatuur

- A.J. Bijsterveld en anderen, *Rijk Rooms Brabant. Lezend en fietsend door Mystiek Brabant* (Den Bosch 2005).
- J. Digance, 'Pilgrimage at contested sites', in: *Annals of Tourism Research* 30 (2003) nr. 1.
- M. Jansen-Verbeke, 'Gentse feesten: effectenmetingen als beleidsinstrument', in: *Toerisme Research papers Steunpunt Toerisme en Recreatie KU Leuven*, no 4, 2003.
- T. Jenniskens, bijdrage aan: *Wij zijn de tijd*, programmaboek Heiligdomsvaart Maastricht (Maastricht 2004) 7-12.
- W. Munsters, *Cultuurtoerisme* (Leuven/Apeldoorn 1994).
- K. van Rossum, *Mystiek Brabant; onderzoek naar de haalbaarheid van- en vraag naar reli toerisme* (mei 2005).
- F. Schouten, 'Erfgoed als attractie', in: *Levend Erfgoed* 1 (2004) nr. 1, 16-22.
- M. Shackley, *Managing Sacred Sites* (Londen 2001).
- W. Swatos jr. & L. Tomasi, *From Medieval Pilgrimage to religious tourism; the Social and Cultural Economics of Piety* (Westport 2002).
- L. Thooft, 'Reli-toerist in eigen land', in: *Volzin, Tijdschrift voor Zingeving*, 17 augustus 2004.
- M. Vermeulen, 'Pretpelgrims', in *De Volkskrant*, 22 augustus 2005.

Verslag van het project Suikerbonen en beschuit met muisjes

Beleving als integraal con-

Aan onderzoeksprojecten wordt steeds vaker de eis gesteld dat er ook activiteiten voor een breed publiek ontplooid worden. Zeker als het project in belangrijke mate met publiek geld gefinancierd wordt. Het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' is er een voorbeeld van. In dit verslag ligt het accent op het Noord-Brabantse deel van het project.

Frans Schouten
redacteur Levend
Erfgoed

We spreken vaak over materieel en immaterieel erfgoed alsof we het over twee totaal verschillende zaken hebben. De basis van die veronderstelling ligt in de verschillende wetenschappelijke disciplines die zich met uitingen van het verleden bezig houden en zegt dan ook meer over de organisatie van de wetenschap dan over de ordening van de werkelijkheid. Materieel en immaterieel erfgoed zijn de hardware en de software van het verleden en even onafscheidelijk als de computer en zijn programmatuur. De essentie van erfgoed is betekenis geven en zo er achter elk object een verhaal zit, hoort er bij elk verhaal een object. Zo zal de verzamelaar van verhalen op den duur de behoefte voelen om die te koppelen met de materiële werkelijkheid en zal de verzamelaar van objecten de wens voelen deze met de virtuele werkelijkheid te verbinden. Het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' begon met het verzamelen van verhalen en culmineerde in tentoonstellingen, proeverijen en de 'vermarkting' van streekproducten en probeerde en passant ook nog het 'betekenis geven' op een ander plan te trekken.

Onderzoek

Het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' is een onderzoeksproject dat door middel van *oral history* de regionale eetcultuur in Noord- en Vlaams-Brabant en Belgisch- en Nederlands Limburg wil vastleggen. Het accent ligt daarbij op sleutelmomenten in de levenscyclus van de respondenten. Het project werd mogelijk gemaakt door subsidies van de Europese Unie, de deelnemende provincies en enkele particuliere subsidiënten. Ook deden enkele nationale instellingen mee, zoals in Nederland het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Voor de initiatiefnemers van het onderzoek, Arnoud-Jan Bijsterveld van de Universiteit

van Tilburg en Iris Steen, provinciaal historica voor Vlaams-Brabant, was het een pilootproject: is een dergelijk onderzoek mogelijk en zinvol? In Noord-Brabant voerden de onderzoekers Simon de Wijs en Arjen van Ulden vele tientallen gesprekken met oudere mensen in het onderzoeksgebied. Contacten werden gelegd via lokale musea als het Boerenbondmuseum en heemkundekringen. In de andere provincies werd hetzelfde gedaan. Zoals te doen gebruikelijk bij zulk onderzoek was de aanvankelijke reactie van de ondervraagden 'Dòr weet ik toch niks over te vertellen', maar bleek vervolgens dat de onderzoekers blij mochten zijn als ze drie uur later het pand weer konden verlaten. Er is een schat aan materiaal verzameld over de eetcultuur rond geboorte, eerste communie, huwelijk en de dood. Ze ging men in Gemert en omgeving bij een geboorte "mi de krommen èrrum langs". In die kromme arm bracht men iets mee voor de moeder van de nieuwgeborene: peperkoek, chocolade of steviger kost. De keuken was sober en *goei eten* was er alleen op de zondag en hoogtijdagen. Dan was er *goei soep*, vaak heldere bouillon met vlees, met daarbij de onafscheidelijke aardappels (èrpel), groenten en pudding. Het onderzoek laat ook zien dat in de loop van de tijd met het stijgen van de welvaart telkens het armere deel van de bevolking voor de hoogtijdagen leentjebuurt speelde bij de keuken van de middenklasse en voor die gelegenheden die gerechten adopteerde die daar in zwang waren. Naast inzicht in leef- en eetgewoonten rond deze sleutelmomenten in het leven in de regio, leverde het onderzoek ook vele lokale receptenvarianten op.

Publieksactiviteiten

Het ging in het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' echter niet alleen om het verzamelen van dit soort etnografische informatie, het project had ook

>

een even belangrijke nevendoelelstelling: het vertalen in publieksactiviteiten en het beschikbaar maken van deze kennis voor de cultuurtoeristische sector door middel van activiteiten die worden uitgevoerd in samenwerking met heemkundekringen, volkskundige en historische musea, erfgoedinstellingen en toeristische organisaties. Het gaat om publieksactiviteiten zoals tentoonstellingen, kookdemonstraties, brochures, vertelavonden, fietsroutes en studiedagen. Zo werd in juni 2005 in het restaurant De Boerenhofstede in Schijndel het kookboek Brabantse heerlijkheden ten doop gehouden met een keur aan nieuwe regionale

plaats gaat het in de regio om kleine instellingen en organisaties, veelal vrijwilligersorganisaties, die soms moeite hebben hun collecties en kennis niet als doel op zich te zien, maar als middel tot het ontsluiten van het verleden. Het is daarbij interessant te constateren dat de bereidheid tot samenwerking parallel loopt met een zekere mate van een professionele attitude (of de wens daartoe) van een organisatie. Hulp bij het maken van de 'vertaalslag' van het onderzoek naar lokale publieksgerichte activiteiten is nodig, maar op zichzelf nog niet voldoende. Daartoe is een lokale 'trekker' die de nodige energie aan het systeem toevoegt, van eminent belang.

Dat hoeft niet iemand te zijn die direct gelieerd is aan een erfgoedorganisatie, het kan evenzeer een lokale restaurateur zijn, een biologische boer, een VVV, of een traditionele bierbrouwer. Het gaat er vooral om dat er iemand is die het lokale systeem 'infecteert' met ideeën, die enthousiasmeert en anderen weet te stimuleren boven zichzelf uit te groeien. Daarnaast is de beschikbaarheid van een regionale infrastructuur als onderligger van eminent belang. In Vlaams-Brabant fungeerde de provinciale overheid als zodanig. Het succes in Noord-Brabant is vooral te danken aan het Brabants Bureau voor Toerisme, dat al in een vroeg stadium belangstelling voor het project toonde en bereid was zijn organisatie, netwerken en middelen ter beschikking te stellen. Het Brabants Bureau voor Toerisme had al eerder geconstateerd dat er onder het publiek een groeiende behoefte is aan 'echtheid' en 'eerlijkheid' en was op zoek naar

inhoudelijk input voor vernieuwende productontwikkeling in samenwerking met het toeristisch bedrijfsleven in de provincie.

Het Brabants Bureau voor Toerisme startte een project rond culinair Brabant ('Goei eten') met de promotie van regionale kazen, asperges, paling- en champignonkwekerijen en fruitboomgaarden en zoekt daarbij aansluiting bij de Slow Food beweging, die zich inzet voor het behoud van smaak, ambachtelijke producten en de regionale en 'authentieke' keuken. Juist daar zit ook de grootste uitdaging van de verdere uitwerking van het project: het in kaart brengen van ambachtelijke, streekgebonden productie en de verbinding leggen tussen horeca en producenten. Distributie is het grootste probleem, want door de grootschalige landbouwpolitiek in Europa is het lokale logistieke netwerk weggefallen en dat moet weer van

Beschuit met
muisjes, een bekend
geboortegerbruik.

Illustratie: Studio BLIQ

gerechten gebaseerd op de traditionele keuken, bereid door de koks van diverse Brabantse restaurants. Zelf was ik aangenaam verrast over de aardappelsoep met stukjes paling, maar de meeste belangstelling ging uit naar de Traaise bloedworstsalade, bestaande uit flinke plakken ambachtelijke, in spekvet gebakken bloedworst uit Terheijden op een bedje van sla met appels en sinaasappels.

Geen sinecure

Hoewel het project kan terugkijken op menig bijzonder en geslaagd evenement, is het realiseren van een dergelijke spin-off geen sinecure gebleken. Hoewel de respons van erfgoedinstellingen en -verenigingen en de toeristische sector goed was, bleek de vertaling van etnografische informatie naar publieksgerichte activiteiten moeilijker dan gedacht. Daarbij speelt een aantal factoren een belangrijke rol. In de eerste

de grond af aan worden opgebouwd. Het is duidelijk dat de verschuiving van de EU-landbouwpolitiek in de richting van kleinschaliger productie en cultuurlandschapsbeheer hierbij een belangrijke stimulerende rol zou kunnen vervullen.

Beleving als integraal concept

De basis van het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' lag in de studie van de volkscultuur en de regionale en lokale identiteit. De vertaling daarvan in publieksactiviteiten was dan ook primair gericht op de traditionele doelgroep van 'heemkundig' geïnteresseerden en niet zozeer op toeristisch en recreatief gebruik door 'buitenstaanders'. Van een gerichte marketing en doelgroepenanalyse was evenmin sprake. De derde stap, de economische valorisatie, kan dan ook alleen plaatsvinden indien het erfgoed op lokaal niveau herkend, erkend en gewaardeerd wordt. Alleen als dat het geval is, kan het toeristisch bedrijfsleven de verbreding naar verdere doelgroepen ter hand nemen. De toeristisch-recreatieve consument is op zoek naar integratie in een samenleving die steeds meer gesegmenteerd raakt en daarbij speelt de hang naar authenticiteit, sense of place en sense of time een belangrijke rol. De beleving daarvan kan bij de bezoeker alleen tot stand komen indien de lokale gemeenschap deze zelf ook draagt.

Bij de beleving door de bezoekers spelen alle materiële en immateriële elementen samen een rol. Het landschap, de gebouwde omgeving en historische elementen daarin zijn even belangrijk als de sfeer, de geuren, voedsel, tradities en dergelijke. Beleving is een integraal concept waarbij het geheel meer is dan de som der delen en alleen als dat ook op lokaal niveau wordt herkend en erkend, kan de vonk overslaan. Zoals de jonge eigenaar van het restaurant De Negenman in Boxtel constateerde: "Het gaat niet alleen om de kwaliteit van het eten, maar ook om het verhaal, de ambachtelijkheid en de inbedding in de traditie". In dat opzicht heeft het project 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' de verwachtingen overtroffen. Het heeft spelers in het veld van erfgoed, horeca, lokale producenten en de toerismebranche in staat gesteld elkaar in nieuwe netwerken te ontmoeten en te voorzien van inhoudelijke verhalen. Daarmee is een meerwaarde gegenereerd die nieuwe, onverwachte en unieke combinaties heeft opgeleverd. Met de studie van eetgewoonten bij sleutelpunten in het leven is het project in staat geweest om een brug te slaan tussen het bijzondere en het algemene, tussen het lokale en universele. Het project laat echter ook zien dat zulks alleen niet genoeg is en dat het systeem alleen in stand kan blijven indien het voortdurend van energie wordt

voorzien. Dan wordt culturele duurzaamheid bereikt die de economische duurzaamheid versterkt, en vice versa. Voor Noord-Brabant was in dat opzicht de medewerking van het Brabants Bureau voor Toerisme van groot belang en het valt dan ook te hopen dat zijn bijdrage aan de ontwikkeling van nieuwe product-marktcombinaties ook in de toekomst zal worden voortgezet. Projecten als 'Suikerbonen en beschuit met muisjes' zullen geen grote groepen nieuwe bezoekers genereren, maar ze voegen wel iets toe aan bestaande toeristische bestemmingen zodat ze zich kunnen onderscheiden van andere aanbieders en dat is in de bij uitstek competitieve wereld van toerisme en recreatie een belangrijk element. Honderden historische kernen en tientallen cultuurlandschappen jagen op dezelfde doelgroepen; je daarin kunnen onderscheiden is van groot belang. Erfgoedinstellingen kunnen zo een bijdrage leveren aan dat onderscheidend vermogen van een regio.

Literatuur

- Ch. Michielsen en C. Sterk (redactie), *Brabantse heerlijkheden. Eetgewoonten van toen en recepten van nu* ('s-Hertogenbosch 2005).
- S. de Wijs, A. van Ulden en A.-J. Bijsterveld (eindredactie), *Suikerbonen en beschuit met muisjes. Noord-Brabantse eetcultuur op sleutelmomenten* (Tilburg 2005).
- A.-J. Bijsterveld, E. Niesten, Y. Segers en I. Steen (redactie), *Suikerbonen en beschuit met muisjes. Eetgewoonten bij sleutelmomenten in het leven* ([Leuven 2005]).

Voor meer informatie over het project, de publieksactiviteiten en spin offs zie:

<http://www.vlaamsbrabant.be/suikerbonen>

<http://www.thuisinbrabant.nl/>

www.bijzonderbrabant.nl/goeieten

www.gastvrijbrabant.nl

Naar aanleiding van een boekpresentatie

Bezeten van vroeger

Albert van der Zeijden
wetenschappelijk
medewerker Nederlands
Centrum voor
Volkscultuur

Op woensdag 9 november werd in het Allard Pierson Museum in Amsterdam een nieuw boek gepresenteerd, met als titel: *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*. Het is een bundel artikelen van wetenschappers van uiteenlopend pluimage. Het boek markeert het begin van een nieuw specialisme, dat wordt aangeduid met de term erfgoedstudies.

De titel *Bezeten van vroeger* verwijst naar een beroemd Engelstalig boek: *Possessed by the past*, dat oorspronkelijk verscheen in 1996. Schrijver was de Amerikaanse erfgoedcriticus David Lowenthal. Volgens Lowenthal wordt erfgoed tegenwoordig voor van alles en nog wat gebruikt: het voorziet mensen van een identiteit maar wordt ook commercieel geëxploiteerd in bijvoorbeeld het cultuurtoerisme. Met zijn kritische boek mag Lowenthal gelden als één van de vaders van de moderne erfgoedstudies en het is dan ook heel toepasselijk dat *Bezeten van vroeger*, na de inleiding van de redactie, opent met een kritisch artikel van hem over het thema *Heritage and History*.

Dat het boek gepresenteerd werd in het Allard Pierson Museum, dat een onderdeel is van de Amsterdamse universiteit, was alleen maar toepasselijk. Niet alleen is het gebouw zelf een voorbeeld van overgeleverd erfgoed uit het verleden, ook de in het museum bewaarde voorwerpen behoren daartoe. Het museum is immers bij uitstek een plek waar erfgoed gekoesterd wordt.

Voor Rob van der Laarse, die de redactie voerde van de bundel, was de boekpresentatie een mooie aanleiding om zijn nieuwe masteropleiding erfgoedstudies aan de Universiteit van Amsterdam te profileren, waarvan hij zelf programmaleider is. In het Allard Pierson Museum hield hij één van de twee inleidende voordrachten. De andere inhoudelijke voordracht was van hoogleraar Europese studies Pim den Boer, verbonden aan dezelfde universiteit als Rob van der Laarse. Het boek werd overhandigd aan S.J. Noorda, als voorzitter van het College van Bestuur in Amsterdam, en bevatte aldus het impliciete verzoek om de nieuwe afstudeerrichting te ondersteunen.

Diverse invalshoeken

Erfgoedstudies zijn de laatste jaren in opkomst aan verschillende universiteiten. Behalve aan de

Universiteit van Amsterdam is men ook actief aan de naburige Vrije Universiteit, ook in Amsterdam, en in Utrecht, Maastricht, Nijmegen en Rotterdam. Ieder legt daarbij eigen accenten. Aan de Vrije Universiteit ligt bijvoorbeeld het accent op erfgoed in de context van de landschappelijke omgeving. Als participerende disciplines worden met name de archeologie, de architectuurgeschiedenis en de historische geografie genoemd. Het gaat, volgens de eigen website, “niet alleen om het landschap als vormtaal, maar ook over de antropologische en sociaal-economische context van de landschapsontwikkeling en stedenbouw”. Men kiest daar dus voor een Belvedere-achtige benadering van het erfgoed.

De aan de Universiteit Utrecht ontwikkelde Master Cultureel Erfgoed kiest daarentegen voor een meer historische invalshoek; projectleider is hier historicus Hendrik Henrichs, tevens redactielid van *Levend Erfgoed*. Eenzelfde historische invalshoek is ook te vinden in Nijmegen, als overkoepelende noemer wordt daar gekozen voor de term *publieksgerichte geschiedenis*. In principe wordt in Utrecht gekozen voor een brede invulling van het culturele erfgoed, inclusief het immateriële erfgoed. Opvallend is wel, en dat blijkt ook uit de publicaties van Henrichs zelf, dat een belangrijk accent ligt op het museale erfgoed. Het heeft onmiskenbaar één groot voordeel: Nederland is dicht bezaaid met musea en dit zijn bij uitstek plekken waar studenten stage kunnen lopen.

De opleiding aan de Universiteit van Amsterdam is verwant aan de opleiding in Utrecht (er is ook sprake van samenwerking en uitwisseling), ook daar fungeert een historicus als de belangrijkste trekker, Rob van der Laarse namelijk. Van der Laarse's eigen belangstelling, die ook blijkt uit een uitvoerig artikel in *Bezeten van vroeger* over ‘De beleving van de buitenplaats. Smaak, toerisme en erfgoed’, ligt vooral in de sfeer van het architecturale erfgoed, vaak in samenhang

met het toerisme. Aan de Universiteit Maastricht en aan de Erasmusuniversiteit, tenslotte, wordt een meer kunstzinnige invulling gegeven aan cultureel erfgoed. In Maastricht draait het bijvoorbeeld om de kernbegrippen kunst, cultuur en erfgoed en staan in feite de bewaarde kunstobjecten centraal.

Een benadering vanuit verschillende invalshoeken is eigenlijk zo gek nog niet. Erfgoed is een concept dat in de belangstelling staat van uiteenlopende disciplines en is in die zin aan te merken als een interdisciplinair veld. Er zitten ontzettend veel kanten aan erfgoed. Een benadering vanuit verschillende disciplines doet recht aan de brede reikwijdte van het begrip, die varieert van kunst in engere zin, naar het landschap, de monumentale omgeving, het immateriële erfgoed alsook de geschiedenis in meer ruimere zin.

De grootste gemene deler van al deze nieuwe opleidingen is dat ze alle tegemoet willen komen aan een nieuw gevoelde maatschappelijke behoefte. Zoals Rob van der Laarse het in zijn voordracht in Amsterdam, én in zijn artikel voor de bundel *Bezeten van vroeger* formuleert, ontwikkelt de erfgoedsector zich quasi vanzelfsprekend tot een snel groeiend maatschappelijk middenveld en is ook de politiek er erg in geïnteresseerd geraakt, zoals blijkt uit de discussies die gevoerd worden in de Tweede Kamer en in de media over een nieuw Nationaal Historisch Museum, dat idealiter zou moeten bijdragen aan cohesie en samenhang in een steeds meer etnisch versplinterd geraakte samenleving. De universiteiten willen inspelen op deze trend, omdat musea, monumenten en andere erfgoedinstellingen mogelijk een werkkring kunnen bieden voor de studenten die zij opleiden. Maar dan is het wel zaak dat deze studenten voor deze nieuwe soorten van werk goed worden toegerust. De erfgoedinstellingen hebben niet zozeer onderzoekers nodig, als wel mensen die goede publiekspresentaties kunnen maken en weten welke haken en ogen daaraan vastzitten.

Kritische distantie

Daarnaast kunnen de opleidingen bijdragen aan meer theoretische reflectie, zoals ook *Levend Erfgoed* dat doet. Bij een meer toegespitste opleiding past namelijk ook het aanleren van een kritische habitus. Erfgoed is geen onproblematische categorie en het is zeker niet hetzelfde als – of te identificeren met – geschiedenis. Wat dat betreft was vooral de voordracht van Pim den Boer heel verhelderend; een uitgebreide versie ervan is opgenomen in het boek.

Startpunt van Den Boer is de etymologie van de woorden erfgoed (*Erbgut*, *Patrimoine*, *Heritage*) en geschiedenis. Het mooie Franse woord 'patrimoine', patrimonium, is van oorsprong Latijn en betekent

letterlijk het erfdeel der vaderen. De term geschiedenis, *historiai*, stamt uit de Griekse intellectuele traditie. Deze verschillende etymologie staat ook voor twee geheel verschillende manieren van benadering.

Erfgoed veronderstelt afstamming, het is datgene wat wij overnemen van onze voorouders en integreren in onze eigen cultuur. Bij erfgoed ligt daarom de nadruk op continuïteit. Omdat erfgoed met de eigen identiteit te maken heeft, is het vooral zelfbevestigend. Het is het verleden in het heden, waarmee wij vanuit onze eigen culturele identiteit verwant voelen.

Geschiedenis, *historiai*, is – zegt Den Boer – veel meer een analytisch concept. *Historiai* staat voor kritisch onderzoek en voor zelfreflectie, een traditie die al begon met de beroemde Griekse geschiedschrijver Thucydides uit de vijfde eeuw voor Christus. Thucydides nam zijn bronnen nooit *on face value*, hij probeerde de geschiedenis te achterhalen door verschillende getuigenissen kritisch tegen elkaar af te wegen. Deze benadering vindt Den Boer ook in het grote Franse project waarin de Franse herinnering ontleed wordt, het *lieux de mémoire*-project van Pierre Nora. In deze 'Franse' benadering ligt niet de nadruk op continuïteit maar op discontinuïteit, op breukvlakken en op synchronische lagen. Volgens Den Boer gaat erfgoedstudie uit van een 'genealogische' optiek terwijl de studie van 'lieux de mémoire' een 'archeologische', meer ontledende optiek hanteert.

Kopstudie

Het betoog van Den Boer sluit wonderwel aan bij een recent artikel van de Vlaamse historicus Bert De Munck, verbonden aan de Universiteit van Antwerpen. Het stuk is afgedrukt in aflevering 4 van het Vlaams-Nederlandse tijdschrift *Volkskunde*, dat eind 2005 verscheen. De Munck vindt het belangrijk dat ook de Vlaamse universiteiten zich bezig gaan houden met erfgoedstudie. Dat zijn zij verplicht vanwege hun maatschappelijke functie, die universiteiten, naast een zuiver wetenschappelijke functie, óók hebben. Erfgoed vervult belangrijke maatschappelijke, culturele én economische functies en veel van de op te leiden studenten zullen later hun werkkring vinden in de al maar uitdijende erfgoedsector. Het is belangrijk om ze daar goed op voor te bereiden en vertrouwd te maken met de methoden en technieken van de publieksgerichte geschiedenis.

Maar de kritische studie van de geschiedenis, van het verleden, mag ook niet verloren gaan. Het verleden biedt meer dan alleen continuïteit en zelfbevestiging, om het in de termen van Den Boer te zeggen. De geschiedwetenschap staat ook voor een kritische studie van het verleden, waarin niets als vanzelfsprekend wordt genomen. Het is daarom De Muncks voorstel

>

om van erfgoedstudies slechts een kopstudie te maken, een master zoals dat in het huidige BAMA-model heet. Het is zaak om de studenten eerst vertrouwd te maken met de studie van het verleden, een studie die gebaseerd dient te zijn op kritisch bronnenonderzoek. Pas daarna kan het blikveld verschuiven van geschiedenis naar erfgoed en naar hoe dit erfgoed het best aan de man kan worden gebracht.

Kritisch burgerschap

In een tijd dat door de opkomst van het erfgoed de kritische geschiedenisstudie steeds meer naar de achtergrond dreigt te verdwijnen, is het goed om dit kritische geluid te horen. Erfgoed is belangrijk, maar het mag niet ten koste gaan van de geschiedwetenschap. Dit kritische geluid is des te belangrijker omdat vergelijkbaren tendensen zich ook in andere sectoren voordoen. Zoals bijvoorbeeld in het onderwijs. In een

themanummer van het vakblad *Cultuur & Educatie*, dat begin 2005 verscheen, pleit de aan de lerarenopleiding in Groningen verbonden Paul Holthuis voor een verschuiving van geschiedenisonderwijs naar erfgoedonderwijs, waarbij het erfgoed van nu als uitgangspunt wordt genomen. Maar is hieraan niet een vergelijkbaar risico verbonden als aan de vererfgoedisering van het discours over geschiedenis? Ook in het onderwijs lopen we namelijk het risico dat onderwijs over het verleden alleen nog maar zelfbevestigend geïnterpreteerd wordt. Terwijl ook in het onderwijs het aanleren van een kritische habitus over het verleden noodzakelijker is dan ooit. Geschiedenisonderwijs moet niet alleen bevestigend zijn, maar ook opleiden tot kritische burgers.

Rob van der Laarse (redactie), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Het Spinhuis, Amsterdam 2005).

De redactieleden van Levend Erfgoed zijn verbonden aan de volgende instellingen

De Leerstoel Cultuur in Brabant aan de Universiteit van Tilburg is het wetenschappelijk gezicht van geschiedenis, volkscultuur en erfgoed in Noord-Brabant. Doelstelling van de Leerstoel is het uitdragen van de waarde van geschiedenis, volkscultuur en erfgoed voor de Noord-Brabantse samenleving. De Leerstoel verwezenlijkt dit doel door het bevorderen van de wetenschappelijke geschied- en volkskundebeoefening in Noord-Brabant door middel van onderwijs, onderzoek en ondersteuning alsmede door het verschaffen van een wetenschappelijke basis aan erfgoedbeleid, cultuureducatie en cultuurtoerisme.

Prof.dr. Arnoud-Jan Bijsterveld
Leerstoel Cultuur in Brabant

De MA (Master of Arts) opleiding Cultureel erfgoed van de Universiteit Utrecht bestudeert 'erfgoed' als onderdeel van de historische cultuur. De nadruk ligt op bestudering van de verschillende betekenissen die door (re)presentatie aan erfgoed worden toegekend in musea, bij monumenten, erfgoedsites, historische ensembles, in (bewegend) beeld en in de media, in educatieve contexten, in themaparken en in het toeristisch verkeer. De MA-opleiding wordt verzorgd vanuit de opleiding Geschiedenis, in samenwerking met Kunstgeschiedenis en Theater-, film- en televisiewetenschap.

Dr. Hendrik Henrichs
coördinator Master Cultureel Erfgoed
Universiteit Utrecht

Het Zuiderzeemuseum verzamelt en bewaart een representatieve selectie van de materiële uitingen van de geschiedenis van het Zuiderzeegebied, mede als voorbeeld van de sociale en culturele veranderingen in de Nederlandse samenleving. Met gebruik van alle beschikbare media wil het museum een zo breed mogelijk publiek op een aantrekkelijke wijze interesseren voor en inzicht verschaffen in de ontwikkeling van die geschiedenis.

Dr. Jaap Kerkhoven
wetenschappelijk medewerker
Zuiderzeemuseum

Het Meertens Instituut, ressorterend onder de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), is een onderzoeksinstituut die zich richt op de bestudering en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur. Het instituut kent twee onderzoeksgroepen, de afdelingen Variatielinguïstiek en Etnologie. Gezamenlijk onderzoeken zij de Nederlandse taal en cultuur in al hun alledaagse verschijningsvormen.

Prof.dr. Herman Roodenburg
senior-onderzoeker
Meertens Instituut

Het lectoraat Visitor Management aan de NHTV Internationale Hogeschool Breda houdt zich bezig met het genereren en geleiden van bezoekersstromen in- en bij toeristische attracties. Het lectoraat richt zich daarbij met name op attracties in de culturele en de natuurlijke omgeving en de rol die zij spelen in toeristische bezoekersstromen. Daarbij ligt er een sterk accent op de beleving van de bezoekers.

Frans Schouten
Lector Visitor Management
Internationale Hogeschool Breda

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur is het landelijk instituut voor de cultuur van het dagelijks leven en het immaterieel erfgoed. Het centrum heeft als doelstelling het zichtbaar en toegankelijk maken van de immateriële cultuur en het ondersteunen van het veld. Belangrijke hulpmiddelen daarbij zijn het publiekstijdschrift Traditie en de website www.volkscultuur.nl.

Dr. Albert van der Zeijden
wetenschappelijk medewerker
Nederlands Centrum voor Volkscultuur

jaar van het circus

Aart Staartjes gaf het startschot voor het Nationaal Circus Festival in Utrecht op 1 april en proefde als eerste de speciale circustaart van de Jumbo supermarkten.

Foto: Jan Stads

Het jaar 2006 is uitgeroepen tot Jaar van het Circus. Dat betekent het hele jaar door genieten van klassiek en modern circusvermaak. Koorddansers balanceren hoog boven het publiek, dat van spanning de adem inhoudt. Even later zorgen de paarden voor een prachtige dressuur. Natuurlijk zijn er ook clowns die iedereen aan het lachen krijgen. Een bezoek aan het circus blijft toch een mooi feest!

Het Jaar van het Circus is een initiatief van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, de Vereniging Nederlandse Circus Ondernemingen en de Club van Circusvrienden Nederland. Deze drie organisaties zijn verenigd in de stichting Jaar van het Circus. De stichting wordt bijgestaan door vele circusorganisaties, zoals Circomundo en alle Nederlandse circussen.

Samen willen wij laten zien dat circus kunst,

cultuur, erfgoed en vermaak is. Het themajaar staat bol van activiteiten. Er zijn voorstellingen, festivals, open dagen, tentoonstellingen, lespakketten, studiedagen, themanummers van tijdschriften en er komt een mooi boek uit. Geen enkel aspect van het circus blijft onbelicht in 2006!

Wilt u op de hoogte gehouden worden van de activiteiten in het kader van het Jaar van het Circus, vraag dan de gratis digitale Circuskranst aan via ncv@volkskultuur.nl of 030-2760244.

Kijk ook eens op www.jaarvanhetcircus.nl

**Fascinerende presentaties
over inpoldering,
archeologie en
landaanwinning**

**Gratis toegankelijk
studiecentrum met
uitgebreide bibliotheek**

Oostvaardersdijk 01-13
8242 PA Lelystad
T (0320) 26 07 99
F (0320) 26 04 36
E info@nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl

ERFGOEDHUIS-ZH

**Provinciaal service- en kenniscentrum
voor Zuid-Hollands erfgoed**

Wij ontwikkelen en leveren talrijke producten en diensten
aan gebruikers van erfgoed in de hele provincie.
Bijvoorbeeld: publicaties, lespakketten voor het onderwijs, een geschiedenisdatabank
op internet, cursussen, oral history en persoonlijk advies.
Daardoor zijn historici, vrijwilligers in musea en anderen in staat om hun erfgoed
(beter) te onderhouden en door te geven.

Erfgoed is om van te leren, om te hanteren, te bekijken. Of om erin te wonen.
Maar bovenal om te beleven!

Bezoek onze website, vraag een folder of cd-rom aan, en maak kennis met onze kennis!

ERFGOEDHUIS-ZH
015 215 43 50
of
www.erfgoedhuis-zh.nl

Flexibele Software voor Cultureel Erfgoed

adlib

Adlib software is al decennia toonaangevend in informatie-, collectie-, kennismanagement en archiefbeheer. Adlib applicaties staan bekend om hun gebruiksgemak, overzichtelijkheid en flexibiliteit. Bel of e-mail voor meer informatie of voor een geheel vrijblijvende demonstratie.

**Software voor musea,
bibliotheken en archieven.**

Adlib Information Systems

Postbus 1436, 3600 BK Maarssen

Tel: 030 2411885

E-mail: sales@adlibsoft.com

Internet: www.adlibsoft.com

COLOFON

Levend Erfgoed

Vakblad voor public folklore & public history

Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history is een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, het landelijk instituut voor het immateriële erfgoed.

Jaargang 3, nummer 1, 2006

Redactie en exploitatie:

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

Tel: 030-2760244, fax: 030-2736111

e-mail: ncv@volkscultuur.nl

www.volkscultuur.nl

Redactie:

- dr. Albert van der Zeijden (hoofdredacteur, wetenschappelijk medewerker Nederlands Centrum voor Volkscultuur),
- prof.dr. Arnoud-Jan Bijsterveld (hoogleraar Cultuur in Brabant, Universiteit van Tilburg),
- dr. Hendrik Henrichs (docent cultuureducatie Universiteit Utrecht),
- dr. Jaap Kerkhoven (wetenschappelijk medewerker Zuiderzeemuseum),
- prof.dr. Herman Roodenburg (senior onderzoeker Meertens Instituut, hoogleraar Katholieke Universiteit Leuven),
- Frans Schouten (lector Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer)

Opmaak en druk:

Drukkerij Libertas, Bunnik

Levend Erfgoed verschijnt twee keer per jaar, met een omvang van circa 40 pagina's. Elke aflevering bevat twee of drie hoofdartikelen, enkele casestudies en verslagen of besprekingen van recente evenementen of publicaties.

Een abonnement bedraagt 22 euro per jaar.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Mochten er personen of instanties zijn die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan wordt hun vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 1574-0927

Levend Erfgoed

Vakblad voor public folklore & public history

Erfgoed is geschiedenis zoals die hier en nu beleefd wordt en betekenis krijgt. Het vindt zijn neerslag niet alleen in materiële resten, zoals historische gebouwen en historische voorwerpen, maar ook in gedragingen, rituelen en in kunstuitingen die als erfgoed beleefd worden, het immateriële erfgoed. *Levend Erfgoed* is een vakblad dat verbindingen wil leggen en de bestaande scheidslijnen in de erfgoedsector wil overstijgen. *Levend Erfgoed* biedt een forum van reflectie voor de hele erfgoedsector en reflecteert over publieksgerichte activiteiten die vanuit deze sector ontwikkeld (kunnen) worden om het veld en het publiek bij erfgoed en erfgoedzorg te betrekken.

**Levend Erfgoed is een
uitgave van het Nederlands
Centrum voor Volkscultuur**

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel: 030 - 276 02 44
fax.: 030 - 273 61 11

ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl